

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLÂMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLÂM VAKIF HUKUKUNDA MÜLKİYET SORUNU

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hazırlayan
Nurullah PAKAT

DENİZLİ, 2023

T.C.
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ
İSLAMİ İLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

İslâm Vakıf Hukukunda Mülkiyet Sorunu

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Nurullah PAKAT

Tez Danışmanı: Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN

Enstitü Anabilim Dalı : Temel İslam Bilimleri

Enstitü Bilim Dalı : İslâm Hukuku

“Bu tez sınavı 27/10/2023 tarihinde yüz yüze yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI
Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN	BAŞARILI
Doç. Dr. Sefa ATİK	BAŞARILI
Dr. Öğr. Üyesi Recep KIRCI	BAŞARILI

BEYAN

Bu tezin tasarımı, hazırlanması, yürütülmesi, araştırmalarının yapılması ve bulgularının analizlerinde bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet edildiğini; bu çalışmanın doğrudan birincil ürünü olmayan bulguların, verilerin ve materyallerin bilimsel etiğe uygun olarak kaynak gösterildiğini ve alıntı yapılan çalışmalara atıfta bulunulduğunu beyan ederim.

Nurullah Pakat

21.09.2023

ÖNSÖZ

Sosyal bir kurum olarak İslâm dininin kendi dinamiklerinden neşet etmiş olan vakıf müessesesi her dönem; mahiyetini, değerini ve çalışmalardaki güncelliğini korumayı başarmıştır. İslâm hukuku açısından vakıf malı ve mülkiyeti üzerinde farklı görüşler ortaya atılmış buna göre farklı hükümler ve uygulamalar meydana gelmiştir. Bu çalışma öncelikle hukuki olarak insanın hak denilen tasarruf yetkisini ele almakta daha sonra mal varlığı hukuku olarak hak kavramını ifade eden “mülkiyet” kavramını incelemekte son olarak vakıf hukuku alanını değerlendirdikten sonra vakıf hukukundaki mal varlığı ve mal varlığı üzerindeki yetkilerin sahibi konusunu tahlil etmektedir.

Çalışmanın konusu için desteklemesi, şahsıma olan anlayış ve yüreklendirmesinden dolayı danışmanım Doç. Dr. Mustafa Türkan hocama; lisans üstü derslerimde yardımlarını ve görüşlerini eksik etmeyen Doç. Dr. Sefa Atik hocama, jüri üyesi olarak değerli yaklaşım ve eleştirilerde bulunan Dr. Recep Kırcı hocama, tez konusu için tavsiye ve görüşlerde bulunan lisans hocam Prof. Dr. Hasan Hacak hocama, uzun yıllar kendisinden fıkıh ve Arapça dersi aldığım Mustafa Torun hocama ve lisans dönemi boyunca her türlü desteklerini ve ilgilerini esirgemeyen muhterem hocam Prof. Dr. Mustafa Cevat Akşit’e minnet ve teşekkürlerimi sunarım.

Ayrıca yetişmeme vesile olan kıymetli annem Şerife Pakat’a, kendileriyle beraber ilim tahsil etme bahtiyarlığına eriştiğim lisans arkadaşlarıma ve bilhassa süreç içerisindeki sevgisi, ilgisi ve desteği dolayısıyla sevgili eşim İlknur Demirci Pakat’a sonsuz teşekkürlerimi bildiririm.

Nurullah PAKAT

Sivas, 2023

Tezin Başlığı: İslâm Vakıf Hukukunda Mülkiyet Sorunu	
Tezin Yazarı: Nurullah PAKAT	Danışman: Doç. Dr. Mustafa TÜRKAN
Kabul Tarihi: 27.09.2023	Sayfa Sayısı: xi (ön kısım) + 63 (tez)
Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri	Bilimsel Dalı: İslâm Hukuku
<p>Yaşamı tümüyle kuşatan ve her canlının doğrudan veya dolaylı olarak talep ettiği hak kavramı, dinî ve dünyevî hayatın en önemli terimleri arasında yer almaktadır. Hak olarak farklı alanlarda çeşitli tanımlar yapılmış dinî ve dünyevî iş ve ilişkilerde hukukî, ahlakî vs. tüm alanlar dikkate alınarak sınırlar çizilmeye gayret gösterilmiştir. Bu çalışmada hak unsuru din çatısı altında ve muâmelât-ı şer'iyeye içerisinde olup mal varlığı hukuku kapsamında incelenmiştir. Çalışma, mal varlığı hukukundaki karşılığı milk (mülkiyet) olan hak kavramını vakıf hukuku bağlamında ele almıştır. Milk, mal ve vakıf kavramları çalışma maksadını aşmayacak şekilde değerlendirilmiştir. Mülkiyet teorisi vakıf hukuku bağlamında incelenip mülkiyete dair genel kabul gören bir görüşün olup olmadığı irdelenmiştir.</p>	
Anahtar Kelimeler: Fıkıh, İslâm Hukuku, Hak, Milk, Vakıf, Mülkiyet	

Pamukkale University Institute Of Islamic Sciences Abstract Of Master Thesis

Title of the Thesis: Ownership Problem in Islamic Foundation Law	
Author: Nurullah PAKAT	Supervisor: Assoc. Dr. Mustafa TÜRKAN
Date: 27.09.2023	Nu. of pages: xi (pre text) + 63 (main body)
Department: The Basic Islamic Sciences	Subfield: Islamic Law
<p>The concept of ‘right’, which every living creation, consciously or unconsciously, demands, is among the most important terms among the relationships of religious and material in nature. Right is defined in various fields in different ways, and the limits that are in favor of, or against, someone are tried to be determined in consideration of both legal and moral as well as other matters and relationships. In this work, the notion of right, which is considered within the realm of religion and Islamic legal transactions here, will be analyzed within the scope of ownership law. The present study will examine the concept of right, which corresponds to milk (ownership) in the ownership law, within the scope of endowments law. The concepts of milk, māl, and waqf will be evaluated within the scope of the work. The theory of ownership will be examined within the scope of the law of endowments with an eye to seeking to find out whether or not a commonly accepted view with respect to ownership exists.</p>	
Kew words: <i>Fiqh</i> , Islamic Law, Right, Ownership (<i>Milk</i>), Endowment (<i>Waqf</i>), Property (<i>Mulkiyya</i>)	

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
İÇİNDEKİLER	iv
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ	1
I. ÇALIŞMANIN KONUSU	1
II. ÇALIŞMANIN AMACI.....	2
III. ÇALIŞMANIN YÖNTEM ve KAYNAKLARI.....	2
BİRİNCİ BÖLÜM: İSLÂM HUKUKUNDA HAK, MÜLKİYET VE VAKIF KAVRAMLARININ İNCELENMESİ	3
1.1. İslâm Hukukunda Hak ve Mülkiyet Kavramı.....	4
1.1.1. Hak Kavramı	4
1.1.2. Mülkiyet (Milk) Kavramı.....	5
1.1.3. Mülkiyetin Unsurları	6
1.1.3.1. İç muhteva (mutlak tasarruf kudreti).....	7
1.1.3.2. Dış Muhteva (herkese karşı ileri sürülebilme).....	7
1.1.4. Mülkiyetin (Milkin) Çeşitleri	8
1.1.4.1. Milkü'l-ayn ve'l-menfaa	8
1.1.4.2. Milkü'l-ayn bilâ menfaa.....	9
1.1.4.3. Milkü'l-menfaa bilâ ayn.....	10
1.1.4.4. Milkü'l-intifâi'l-mücerred.....	10
1.2. İslâm Hukukunda Mal kavramı ve Eşya Üzerindeki Yetkiler	12
1.2.1. İslâm Hukukunda Mal.....	12
1.2.1.1. Sözcük Anlamı.....	12
1.2.1.2. Terim Anlamı.....	13
1.3. İslâm Hukukuna Göre Eşya Üzerindeki Yetkiler	15
1.3.1. Milk.....	15
1.3.2. Hukuk	15
1.3.2.1. Hakku'l-milk.....	16
1.3.2.2. Hakku't-temellük	17
1.3.2.3. Hakku'l-intifa	17
1.3.2.4. Hakku't-ta'alluk.....	18
1.3.2.5. Hakku'l-ihtisas.....	18
1.4. İslâm Hukukunda Vakıf	19

1.4.1. İslâm Hukukunda Vakfın Unsurları	22
1.4.1.1. İrade Beyanı	23
1.4.1.2. Vâkıf.....	25
1.4.1.3. Mevkûf.....	25
1.4.1.4. Mevkufun Aleyh	27
1.4.2. Vakfın Menşei.....	28
1.4.3. Vakfın Çeşitleri.....	32
1.4.3.1. Mülkiyet İtibariyle Sahih ve Gayri Sahih Vakıflar	32
1.4.3.2. Kendisinden Faydalananlar Bakımından Hayri ve Zürrî Vakıflar	34
1.4.3.3. Kuruluş Amacına Göre Hayrat ve Müstegallât Vakıflar.....	35
1.4.3.4. Müsteğallat vakıflara dahil olmaları bakımından mukâtaalı ve icâreli vakıflar	35
İKİNCİ BÖLÜM: VAKIF HUKUKUNDA MÜLKİYET	40
2.1. Hanefîlere Göre Vakıf Mülkiyeti.....	41
2.2. Şâfîlere Göre Vakıf Mülkiyeti.....	50
2.3. Mâlikîlere Göre Vakıf Mülkiyeti	51
2.4. Hanbelîlere Göre Vakıf Mülkiyeti.....	51
2.5. Son Dönem Çalışmalara Göre Vakıf Mülkiyeti	52
SONUÇ.....	56
KAYNAKÇA	59

KISALTMALAR

bk.	: Bakınız
b.	: bin, ibn (Oğlu)
b.y.	: Basım Yeri Yok
çev.	: Çeviren
bs.	: Basım
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
dip.	: Dipnot
ed.	: Editör
H.z.	: Hazreti
ö.	: Ölümü
r.a.	: Radıyallahu anh
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
trc.	: Tercüme Eden
ts.	: Tarihsiz
vb.	: ve benzerleri
vs.	: ve sair
y.y.	: Yayıncı Yok
Yay.	: Yayınları
yy.	: yüzyıl

GİRİŞ

I. ÇALIŞMANIN KONUSU

İslâm hukukunun temel konularından olan muâmelât-ı şer'iyeye, mükelleflerin hukuki bağlamda ilişkilerini düzenleyen ilkeler ortaya koymuştur. Şüphesiz, fukahâ olarak adlandırılan İslâm alimleri sonradan ortaya çıkan her yeni mesele için belirli ilkeler ve yöntemler üzerinden meselelere cevaplar üretmeye ve hükümlerini belirlemeye gayret etmiştir. Tercih edilen ilke, yöntem ve bunlara kaynaklık edecek olan nass veya delillerin farklılık arz etmesi hükümlerin ve uygulamanın da farklı olmasına elbette sebep olmaktadır.

Vakıf kurumu İslâm'ın ilk dönemlerinden itibaren kendini göstermiş o zamandan bu zamana varlığını sürdürmüştür. Üzerine eserler kaleme alınmış, ahkamı konusunda farklı görüşler serdedilmiştir. Bu farklı görüşlerin çeşitli delillendirmeler ve değerlendirmelerle meydana geldiği muhakkaktır. Yine fıkıh ilmi açısından vakıf kavramı kadar, belki daha önemli kabul edilen hak kavramı vardır ki vakıf hukukuyla bağlantısı mal varlığı hukukuna dayanmaktadır. Mal varlığı hukukunda hak kavramının karşılığı mülkiyet terimidir.

İslâm vakıf hukukunda mülkiyet sorunu olarak adlandırılan bu çalışma vakıf hukuku bağlamında mülkiyetin kime ait olduğu hususunu odağa almaktadır. Çalışmanın birinci bölümü İslâm hukukunda hak ve milk kavramlarını incelemekle başlamaktadır. Hak kavramı çalışma seyrinin gerekli gördüğü kadarıyla incelenmiş mal varlığı hukuku alanını ifade eden milk kavramı detaylı incelemeye alınmıştır. İç ve dış olmak üzere milk'in (mülkiyet) unsurları üzerinde durulmuştur. Milk (mülkiyet) kavramının çeşitleri tanıtılarak mülk olan bir nesne üzerindeki yetkiler tanıtılmıştır.

Çalışmanın devamında İslâm hukukunda mal ve eşya konusuna girilmiş mal ve eşya fıkıh ilmi bağlamında detaylarıyla tanıtılmaya gayret edilmiştir. Mal veya eşya üzerindeki yetki hususu milk ve mal konusunun peşinden getirilerek konu bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır. Eşya üzerindeki yetki bağlamında milk ve hukuk kavramları incelenmiştir. Çalışmanın ana konusuyla doğrudan bağlantısı

olduğu için ayrıca eşya üzerindeki yetki olarak hukuk kavramı ele alınmış ve tanıtılmıştır.

Çalışmanın ana konularından vakıf hukuku ilerleyen başlıklarda ele alınmıştır. Vakfın mahiyeti ve işleyişi hakkında gerekli ve yeterli malumatlar verildikten sonra hukuki olarak vakıf işleminin unsurları, İslâmî olması bakımından menşei ve farklı yönleri ile çeşitleri ele alınarak çalışma için bir alt yapı oluşturmaya çaba gösterilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde mezheplerin vakıf hukuku bağlamında vakıf malının mülkiyetinin kime ait olduğuna dair değerlendirmeleri incelenmiştir. Mezhepler arası ve mezhepler içi farklı delillerin ve dolayısıyla farklı hüküm ve görüşlerin olduğu görülmüştür. Bu bağlamda görüşler ve arka planda görüşlere kaynaklık eden deliller çalışmada aktarılıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

II. ÇALIŞMANIN AMACI

Çalışmada hedeflenen, vakıf hukuku bağlamında mülkiyet kavramının yeniden değerlendirilmesiyle beraber yeni bir tanım getirmekten ziyade vakıfların çeşidine göre mal üzerindeki yetkilerin, mülkiyet durumunun tespit edilmesi ve böylece vakıf mülkiyeti hakkındaki görüş farklılıklarını mülkiyet zemininde daha kapsamlı görebilmek ve vakıf malının mülkiyeti hususunda bir değerlendirmede bulunmaktır.

III. ÇALIŞMANIN YÖNTEM VE KAYNAKLARI

Çalışma, klasik fūrū-i fıkıh eserlerinden istifade edilerek hazırlanacaktır. Kavramların mezhepler içerisindeki kabullerinden yola çıkılarak uygulamadaki karşılıkları bulunmaya çalışılacaktır. Bu açıdan eser analizi ve kavramların uygulamayla mukayesesi dikkate alınarak çalışma sürdürülecektir. Çalışma bütün bilgilerin ortak bir zeminde değerlendirilmesiyle neticelenecektir.

Çalışmada, dökümanter analiz ve kıyas yönteminden yararlanılacaktır.

**BİRİNCİ BÖLÜM: İSLÂM HUKUKUNDA HAK, MÜLKİYET VE
VAKIF KAVRAMLARININ İNCELENMESİ**

1.1.İslâm Hukukunda Hak ve MÜlkiyet Kavramı

Çalışmanın ana konularından biri mülkiyet olduğu için mülkiyet bağlamında hak kavramı ve mal varlığı hukukuna uzanan birbirine bağlantılı kavram zincirinin açıklığa kavuşması gerekmektedir. Dolayısıyla genel anlamda hak özel anlamda milk kavramı bu başlık altında incelenecektir.

1.1.1. Hak Kavramı

İslâm hukukunun en temel kavramlarından biri olan “Hak” sözcüğünün Arap dilinde ilk öne çıkan manası batılın zıddı olarak hakikattir. Gerçekliğin tekid (pekiştirilmiş) edilmiş halini ortaya koymak için kullanılmıştır.¹

Mastarı “hukuk” olan (Hakka, yehikku/yehukku ve hukukan) hak kelimesi sabit olmak, gerekli olmak, zorunlu olmak (sebete - vecebe) anlamlarına karşılık gelmektedir.²

Kelimenin İslâm hukukundaki terimsel karşılığı ele alındığında fikhın fûrû ve usûl alanlarında çeşitli anlamlar kazandığı görülür.³ Bu bağlamda hak kavramının uzun çalışmalar gerektiren geniş bir sahayı içerdiğini ifade etmek doğru olur.⁴ Örneğin Ömer Nasuhi Bilmen hak kavramına dair bilgi verirken muhtelif manaları kapsadığını ifade ederek bunlardan bir kısmını ortaya koymuştur. Geniş bir sahayı kapsaması bakımından müellif, fıkıh ilminin dışında kalan birkaç anlamı ortaya koymuştur. Kelâmî anlamların da içinde bulunduğu terimsel karşılıklar arasında konumuz için ifade edilen hak kavramı; sübut, tevafuk, tahakkuku vücut, bir şeyi sabit, vacip kılmak, vacip ve lazım olmak

¹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, “Tehzîbu'l-Lüğa”, thk. Muhammed Avviz Mur'ab (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabi, 2001), 3/241; İsmail b. Abâdî, *el-Muhît fi'l-Lüğa*, thk. Muhammed Hasen Elyâsîn (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1994), 2/286; Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Alî b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, 1993), 10/49.

² İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 10/49. **وَجِبَتْ وَتَبَّتْ وَحَقُّ الْأَمْرِ يَحِقُّ وَيَحَقُّ حَقًّا وَحَقُوقًا: صَارَ حَقًّا وَتَبَّتْ**

³ Ali Bardakoğlu, “Hak (Fıkıh)”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/139.

⁴ Bardakoğlu, “Hak”, 15/139.

manalarını kapsamaktadır.⁵ Örneğin şöyle yapılması bir haktır, falanca kişi davasını hak etti demek gibi.

Haklar konusunda farklı sınıflandırmalar mevcuttur ancak en çok kullanılan tasnif, hakkın sahibine yönelik sunduğu yetkiler bakımından olanıdır.⁶ Dolayısıyla hak kavramının tanımı verilirken yetki bakımından hak kavramı şeklinde fikhî literatüre mutabık olması gerekmektedir. Çalışma kapsamında eşya ile bağlantısı açısından hak kavramını incelemek gerekmektedir.⁷

Hak ile bağlantı kurmadan önce eşya kavramının tanımını ele almak değerlendirme için aydınlatıcı olabilmektedir. Bu bağlamda eşya, “*Hukuki anlamda eşya, üzerinde bireysel hâkimiyet sağlanabilecek, ekonomik bir değer taşıyan, kişi ve hayvanlar dışındaki cismani varlıklardır*”.⁸

Eşya üzerindeki hak bağlamında karşımıza aynî hak ve yarı aynî hak kavramı çıkmaktadır. Aynî hak, "Bir kimseye bir şey üzerinde doğrudan doğruya hâkimiyet sağlayan ve bu sebeple herkese karşı ileri sürülebilen" haktır. Mezkur kavram Kara Avrupası hukuk sisteminde aynî hak, İslâm hukukunda ise milk olarak adlandırılmıştır. Fikhî literatürde milk, eşya üzerinde doğrudan hâkimiyet temin eden ve herkese karşı ileri sürülebilen haklara denilmektedir.⁹

1.1.2. Mülkiyet (Milk) Kavramı

Mülkiyet sözcüğü م - ل - ك kökünden türemiştir. Kelime, mastar olarak üç farklı şekilde kullanılmıştır. Bunlar mim harfinin harekesinin fetha, damme ve kesra olması üzere melk, milk ve mülk'tür. Fethalı ve kesralı olması

⁵ Ömer Nasuhi Bilmen, *Hukuki İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu* (İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1980), 1/12.

⁶ Halit Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001), 25.

⁷ Hasan Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, ; (İstanbul : Marmara Üniversitesi, Thesis, 2000) ((TDV İslâm Araştırmaları Merkezi)); Bardakoğlu, “Hak”.

⁸ Kemal Oğuzman vd., *Eşya Hukuku* (İstanbul: Filiz Kitabevi, 2012), 8.

⁹ Hasan Hacak, “Milk”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/62.

bakımından kelimenin ifade ettiği anlam “bir şeye mâlik olmak, onu mülk edinmek” (melektü şey’ en emlikuhû milken) demektir.¹⁰

Ancak sözcüğün taşıdığı anlam sadece mâlik olmak değildir. Sözgelimi mezkur mâlik olma anlamı dışında hükümrancılık manasına gelen kullanım da mevcuttur. م - ل - ك terkinin fethalı ve kesralı şekli (melk ve milk) mâlik olmak, sahip olmak; dammeli şekli (mülk) ise hükümrancılık olmak, iktidar olmak anlamlarına gelmektedir.¹¹ Bu bağlamda eşyanın ve bütün varlığın mülkünün (hükümrancılığının) Allah’a ait olduğu şeklinde ileri sürülen görüşler kelam ilmi alanında Allah’ın hükümrancılığını, hakimiyetini ifade etmek için kullanılmıştır.¹² Çalışma konusu gereği melk/milk sözcüğü üzerinden devam edilecektir.

Mülkiyet kavramına geldiğimizde milk kavramının türevi olarak ve milk sözcüğünün mutlak olarak kullanıldığı yerlerde aynî hakların en mükemmel halini ifade eden bir terimdir.¹³ Daha açık bir ifadeyle kişinin eşya üzerinde¹⁴ cereyan eden her türlü tasarrufunun en kuvvetli şeklini ifade eden yetki biçimidir.

1.1.3. Mülkiyetin Unsurları

Mülkiyet kavramı, içerisinde iç ve dış olmak üzere iki muhtevayı haizdir. İç muhteva ile kişinin eşyaya karşı mutlak kudreti ifade edilirken dış muhteva ile de herkese karşı ileri sürülebilmesi belirtilmiştir.¹⁵

¹⁰ İsmâil b. Hammâd el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, thk. Ahmed Abdulğafur Attar (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1990), 1609.

¹¹ el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 1609.

¹² Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi*, 106.

¹³ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi*, 123.

¹⁴ Mülkiyet kavramının eşya ile bağlantı kurularak anlatılması terimin fûrû fıkıh alanıyla bağlantılı olduğunu ortaya koymaktadır. Mülkiyet kavramını fûrû fıkıh alanının hemen hemen her başlığı altında bulmak mümkündür. Bu bağlamda mal üzerindeki yetki bakımından ibâdât ve muamelat hukukuyla doğrudan, malın gasp edilerek zilyedlik hakkının yok edilmesi bakımından ukûbat hukukuyla dolaylı olarak bağlantılıdır. Diğer bir açıdan mülkiyet kavramı mal ve hak bahsinin açıldığı her alanda etkisini göstermiştir. Söz gelimi mali ibadetler olarak zekat ve sadaka için mülkiyet hususu göz ardı edilemez. Yine alım satımla ilgisi bakımından muamelat ile bağlantısı, hakkın ihlali gibi vâkıalar için de ukûbata etkisi yok sayılamaz.

¹⁵ Hacak, “Milk”, 30/62-63.

1.1.3.1.İç muhteva (mutlak tasarruf kudreti)

Yukarıda mülkiyetin kişiye eşya üzerindeki en kuvvetli yetkileri bahşettiği ifade edilmişti. İç muhtevayı hedef alan bu tasarruf ifadesi mâlikin eşyadan istediği gibi faydalanması, eşyayı istediği gibi kullanması¹⁶, nesneyi zilyedliğinde bulundurması, semerelerini alması ve yok etmesi gibi fiili tasarrufları kapsadığı gibi malın mülkiyetinin başkasına geçirilmesi, sınırlı aynî haklara konu edilmesi ve hakkın bir bedel karşılığı düşürülmesi gibi hukuki tasarrufları da ihtiva etmektedir.¹⁷ Örneğin kişinin sahip olduğu ağacın meyvelerini yeme, ağacı kesip ısınmak için yakma veya ağacı bir başkasına satma hakkı mülkiyetin iç muhtevanınca ele alınan hususlardır.

1.1.3.2.Dış Muhteva (herkese karşı ileri sürülebilme)

Dış muhteva eşyanın mâlik dışındaki kişilere karşı durumunu ifade etmektedir. En kuvvetli yetkiler eşya sahibine bağışlanmıştır. Üçüncü kişiler bu yetkilerin dışında kalmakta ve herhangi bir müdahalesine geçit verilmemektedir. Böylece şahsın eşya üzerindeki hakları korunmuş olacaktır.¹⁸

¹⁶ Ali el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, çev. Rahmi Yaran (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2018), 66.

¹⁷ Hacak, "Milk", 30/62.

¹⁸ Muhammed b. Ahmed b. Mustafa Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'ağd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye* (Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996), 63; Mehmet Akif Aydın, *Türk Hukuk Tarihi* (İstanbul: Beta Yayıncılık, 2017), 336; Hacak, "Milk", 30/63.

1.1.4. Mülkiyetin (Milkin) Çeşitleri

Mal varlığı hukuku ayn ve menfaat üzerine kuruludur, yani bir malın aynı üzerinde tasarrufta bulunabilindiği gibi menfaati üzerinde de tasarrufta bulunulabilir. Malın üzerindeki ayn ve menfaate yönelik yetkiler dikkate alındığında milkin dört farklı türe ayrıldığı görülmektedir. Esasında milkin türleri tam ve eksik milk olmak üzere iki kısma ayrılrsa da sunduğu yetkiler ve kapsamı bakımından dört ayrı kavram ortaya çıkmaktadır. Çalışmada mülkiyetin çeşitleri¹⁹ olarak adlandırılan bu husus farklı çalışmalarda milkin kapsamı bakımından²⁰ ve milkin mahalli bakımından²¹ tasnifi şeklinde de ele alınmıştır. Çalışmada, vakıf malının mahiyet ve yetki biçimini daha anlaşılır ortaya koymak amacıyla “mülkiyetin çeşitleri” adlandırılması tercih edilmiştir.

1.1.4.1. Milkü'l-ayn ve'l-menfaa

Milkü'l-ayn ve'l-menfaa, malın ayn²² ve menfaati üzerindeki tüm tasarruf ve yetkilerin mâlikin kendisinde toplanması halidir.²³ Bu bağlamda mutlak tasarruf yetkisi mâlike istimâl (kullanma), istiğlâl (gelirlerinden faydalanma), istihlâk (tüketme) ve ihtibâs (saklama) yoluyla yararlanma yetkisi verir.²⁴ Mülkiyet kavramı mutlak olarak kullanıldığında bu milk türü (tam mülkiyet, kamil mülkiyet hakkı) ifade edilmek istenilmiştir.²⁵ Mal varlığı hukukunda da en çok tesis edilen hak türü tam mülkiyettir.²⁶ Bu ilkeye göre mâlik eşya üzerinde dört farklı tasarruf yetkisine sahiptir.²⁷

¹⁹ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 75.

²⁰ Hacak, *İslâm hukukunaun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 188.

²¹ Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'akd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye*, 51.

²² İslâm hukukunun temel kavramlarından biri olan ayn sözcüğü genel olarak üç anlamda kullanılmıştır. Bunlar Hazır, mevcut, belirlenmiş mal anlamında diğeri deyn teriminin mukabili olarak hakiki ve biriktirilebilir özelliği kastedilmiş mal anlamında ve son olarak bir malın menfaat mülkiyetine mukabil çıplak mülkiyetini ifade etmek üzere rakabe anlamında kullanılmıştır. Hayreddin Karaman, “Ayn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 4/257-258.

²³ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 75.

²⁴ Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar, 2015), 419.

²⁵ Hacak, *İslâm hukukununun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 191.

²⁶ Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, 65.

²⁷ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 75-76.

- 1) Hak sahibi kişi (mâlik) hukuki işlemlere ve kaidelere aykırı olmamak kaydıyla satım, hibe, vakıf, rehin, icâre gibi hukuki işlemler üzerinde tasarruf hakkına sahiptir.²⁸
- 2) Mâlik hiçbir kayıt ve şart olmaksızın eşyayı istediği şekilde kullanma ve menfaatini başka bir şahsa ücret mukabili olsun yahut olmasın sunma hakkına sahiptir. Örneğin eşyayı zaman ve mekan sınırlaması olmaksızın kiralayabilir, iare edebilir (ödünç olarak verebilir).²⁹
- 3) Mâlik için mülkiyet hakkının herhangi bir zaman ve mekan sınırlaması yoktur. Örneğin falanca ülkede olmak kaydıyla mülkiyet hakkı vardır yahut şu kadar seneliğine mülkiyet hakkı vardır, şeklinde bir sınırlamaya maruz bırakılamaz. Ancak ve ancak mâlikin ölümü veya hukuken geçerli olmak üzere mülkiyetin nakli ile bu hak sona erdirilebilir.³⁰
- 4) Mâlik, sahibi olduğu malı itlaf ettiğinde tazmin ile yükümlü değildir. Şayet tazmin yükümlüğü olsaydı kendi parasıyla kendine tazminat verecekti bu da abes olduğundan mâlik için itlaf bedeli gibi bir tazmin yükümlülüğü yoktur.³¹

1.1.4.2.Milkü'l-ayn bilâ menfaa

Bu milk türünde rakabe sahibi, malın sadece aynı üzerinde tasarruf yetkisi olup menfaati üzerinde tasarruf yetkisinin olmamasını ifade etmektedir. Şu halde malın menfaati üzerindeki tüm yetkiler başka bir şahsa geçmiş durumdadır.³² Rakabe sahibi, malın menfaat mâlikinin zararına bir işlemde bulunamamakta ve malın menfaatinden istifade edememektedir.³³ Bu durum mâlikin rakabesi

²⁸ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 76; Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l- 'ağd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye*, 67.

²⁹ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 76; Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l- 'ağd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye*, 67.

³⁰ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 76; Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l- 'ağd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye*, 67.

³¹ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 76; Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l- 'ağd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye*, 67.

³² Köle ve hayvan olan mallar için menfaat hakkının başka bir şahsa intikali tartışmalıdır. Bu tür malların rakabesine sahip olmanın faydası olmadığı, aksine zararı olduğu hususuna dikkat çekilmiştir. Hâl böyleyken mekruh ve batıl olduğuna dair görüşler ileri sürülmüştür. Ebû'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdurrahmân Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, ed. Muhammed Ali el-Bennâ (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2008), 196.

³³ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 77.

kendisinde kalmak kaydıyla malın menfaatini bir başkasına vasiyet etmesi³⁴ veya malın menfaatinin bir kimseye vasiyet edilmesi diğer bir kimseye de malın rakabesini vasiyet etmesi olarak iki şekilde gerçekleşmektedir.³⁵

Bu iki şekilde de menfaat mülkiyetine sahip olan kişiler ölürse veya vasiyette ifade edilen sürenin dolmasıyla menfaat mülkiyeti rakabe sahibine dönerek malın rakabe ve menfaat hakkı tek kişide toplanır.³⁶ Daha açık bir örnekle bir kişi sahip olduğu evi kiraya vererek evin menfaat mülkiyetini evi kiralayan şahsa devretmiştir. Evin rakabe mülkiyeti ev sahibinde, menfaat mülkiyeti de kiralayan kişide olmaktadır.

1.1.4.3.Milkü'l-menfaa bilâ ayn

Kişinin sadece menfaat mülkiyetine sahip olmasıdır. Yetki bakımından kişi, malın menfaati üzerindeki yetkilere sahiptir. Bu hak türü birkaç şekilde elde edilebilir. Örneğin yukarıda bahsettiğimiz gibi menfaatin vasiyet edilmesiyle veya menfaatin kiralanmasıyla yahut âriyet (ödünç) olarak verilmesiyle kurulabilir.³⁷ Daha açık olması hasebiyle kişi bir evi aylık belirli miktarda para vererek oturma hakkı elde edebilir. Bu hak da bir menfaat hakkıdır. Aynı şekilde kişi malını ödünç olarak bir başka şahsa verse malı ödünç alan şahıs malın menfaatinden istifade edebilme hakkını elde etmiş olur.

1.1.4.4.Milkü'l-intifâi'l-mücerred

Bu milk türünü açıklamadan önce bir husus vardır ki bu, menfaat mülkiyeti ile intifa hakkını birbirinden ayıran temel özelliştir. Menfaat mülkiyeti kişiye malın menfaatinden bizzat yararlanma yetkisi verdiği gibi o malın menfaatini bir başkasına temlik etme yani kiraya verebilme ve âriyet (ödünç) olarak başkasının

³⁴ Bu tür vasiyette zaman takdir etme yetkisi de kişiye verilmiştir. Bu bağlamda kişi istediği kadar bir vakit -örneğin üç yıl veya on yıl- tayin edebilir. Ayrıca kişi bu süreyi yaşamı boyu da genişletebilmektedir.

³⁵ el-Haffif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 77; İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, 196.

³⁶ el-Haffif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 77-78; İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, 196.

³⁷ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, 196.

hizmetine sunma tasarrufunu da bahşetmiştir.³⁸ İntifa hakkı ise kişiye sadece bizzat faydalanma hakkı vermekte malın menfaatini bir başkasına temlik ve iâre etmekten men etmektedir.³⁹ Örneğin sükna hakkı denilen ve öğrencinin medrese odalarından birinde sadece konaklama hakkının olduğu hak türü bu sınıfa girmektedir.⁴⁰ Öğrenci kendisine sunulan odasını bir başkasına kiralayamamaktadır. Odadaki hakkı sadece oturum iznidir. Herhangi bir hukuki işleme konu olacak yetkiye sahip değildir.

³⁸ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 78.

³⁹ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, 197.

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Hacı Mehmet Günay, “Sükna”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2010).

1.2.İslâm Hukukunda Mal kavramı ve Eşya Üzerindeki Yetkiler

1.2.1. İslâm Hukukunda Mal

1.2.1.1. Sözcük Anlamı

Çalışmanın ana konularından biri de milk ile ilişkisi bakımından mal kavramıdır. Nitekim eşya hukukunun, üzerine kurulduğu ana konu mal olduğundan ve mülkiyet hakkının eşya yani mal üzerindeki tasarruf yetkisini ifade etmesinden dolayı kavram hakkında bilgi verilmesi isabetli olacaktır. Eşya kavramı “ *üzerinde hakimiyet kurulmasına elverişli ve iktisadi bir değer taşıyan maddi varlıklar*” şeklide tanımlanmıştır.⁴¹ Aslında bu tanım, eşya ile mal tabirinin aynı anlama gelen kavramlar olduğunu ortaya koymaktadır. Tanımdaki maddi varlıklar ile kastedilen ilerde de geleceği üzere mal kavramının alt başlıklarından biridir.

Lügat ilminde bazı kelimeler kendinden maruf olup ayrıca açıklamaya ihtiyaç duymazlar. Varlık, bu tür kelimelerin en meşhur olanlarındandır. Bazı kelimeler ise örfen bilindiği için ayrıca açıklamaya mahal kalmaz. Bu tür örfen bilinen kelimelere bazen lügat kaynaklarında “maruf” denilerek kayıt düşülmüş ayrıca açıklamaya gerek duyulmamıştır. Mal sözcüğü de bu tür maruf kelimeler arasında addedilmiş olup Sıhah ve Lisânü'l-Arab gibi bazı eserlerde maruf olarak ifade edilmiştir. Yani açıklamaya gerek olmaksızın tanınan bir kelimedir, denilmek istenmiştir.⁴²

Lisânü'l-Arab'ta kelime için maruf denilse dahi geniş bir bahis açılmıştır. Bu bağlamda mal, “*eşya, cinsinden mâlik olunabilen her şeydir*” şeklinde kelimeye giriş yapılmıştır. Çoğulu “emval“ olarak gelmektedir. Mal aslında Altın ve gümüşten mâlik olunan şeye denirken elde edilen, maddi varlığı olan ve mâlik olunabilen her şey olarak kapsamı genişletilmiştir.⁴³ Ayrıca Arap dilinde mal

⁴¹ Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 128.

⁴² el-Cevherî, *es-Sıhah Tâcu'l-Lüğa ve Sıhâhu'l-Arabiyye*, 1821.

⁴³ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/635-636.

sözcüğü ekseriyetle develer için kullanılmıştır. Bunun sebebi mal olarak en çok develere sahip olmalarıdır.⁴⁴

1.2.1.2. Terim Anlamı

Mal kavramının kapsamının tayini hususunda ihtilaflar olduğu için pek çok tanımı yapılmıştır.⁴⁵ Çalışma bağlamında bazı tanımlar aşağıda incelenecektir.

Mecellede mal şöyle tarif edilmiştir. “Mal, tab‘-ı insânî mâ’il olup da vakt-i hâcet için iddihâr olunabilen şeydir ki, menkûle ve gayr-ı menkûle şâmil olur.”⁴⁶ Sadeleştirilmiş haliyle mecellede mal; insan tabiatının meylettığı, ihtiyaç zamanı için biriktirilebilen şeydir ki menkûl ve gayri menkûlü⁴⁷ kapsamaktadır. Ancak Muhammed Ebû Zehra bu tanımı menfaatlerin iddihar edilemeyeceğinden ayrıca zehir ve ilaçlar gibi insan tabiatının meyletmeyeceği şeylerin de mal sayılmasından dolayı efrâdını câmi‘ bir tanım olarak görmemekte ve eleştirmektedir.⁴⁸

Ebû Zehra’ya göre en güzel tarif şöyledir. “ mal ismi; âdemi olmayan, insanların maslahatı için yaratılmış, ihraz (ele geçirilmesi) edilmesi ve kişinin tercihine göre üzerinde tasarrufta bulunma imkanı olan şeydir.”⁴⁹

Bir başka görüşe göre “mal, insanlar arasında iktisadi değeri olan maddi bir varlıktır”.⁵⁰ Özellikle Hanefî fukahanın tercih ettiği tanımlardan biri de budur.⁵¹ Bu tanımda mal için iki özellik göze çarpmaktadır. Birincisi malın iktisadi bir değer taşıması ikincisi maddi bir varlığının olmasıdır. Mecellenin yukarıda verdiğimiz tanımına mutabık bir tanım diyebiliriz çünkü “insan tabiatının

⁴⁴ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 11/635-636.

⁴⁵ Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-‘ağd fi Şerî’ati'l-İslâmiyye*, 47.

⁴⁶ Ali Himmet Berki, *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)* (İstanbul: Hikmet yayımları, 1982), 31.

⁴⁷ Esasında mal kavramı çeşitli bakış açılarına göre tasnif edilmiştir. Menkul ve gayri menkul kavramlarının zikredilmesiyle tasniflerden biri tanımda kullanılmıştır. Söz gelimi mütekavvim ve gayri mütekavvim mal, kıyemi ve misli mal kavramları malın farklı açılardan değerlendirilmesiyle tasnif edilmiş isimlerini ifade etmektedir. Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 340.

⁴⁸ Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-‘ağd fi Şerî’ati'l-İslâmiyye*, 47.

⁴⁹ Ebû Zehre, *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-‘ağd fi Şerî’ati'l-İslâmiyye*, 48.

⁵⁰ Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed ez-Zerkâ, *el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-âmmе fi'l-Fıkhî'l-İslâmî* (Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1999), 123.

⁵¹ ez-Zerkâ, *el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-âmmе fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*, 123.

meylettiği” ifadesiyle malın iktisadi vasfı, “ihtiyaç zamanında biriktirilebilen” ifadesiyle de malın maddi olması kastedilmiştir.⁵²

Mal kavramının tanımlarını inceledikten sonra ihtilafli konulardan birine daha temas yerinde olacaktır. Şöyle ki iktisadi kıymeti olmakla beraber maddi varlığı olan şeye mal dediğimiz gibi iktisadi değeri olmakla beraber maddi varlığı olmayan menfaatlere de mal diyebilir miyiz ? Bu hususta Hanefî mezhebi hariç diğer mezhepler ittifak halindedir. Hanefî mezhebi dışındaki mezhepler menfaati de mal saymaktadır.⁵³

Hanefî fakihler menfaati ma‘dum saymakta ve ma‘dum olanın eşya olamayacağını ileri sürmektedirler.⁵⁴ Eşya olmayanın da iddihar (biriktirmesi) olmayacağı hususu gereği, menfaatler mal kapsamına girmezler.⁵⁵ Ancak akit söz konusu olduğunda ma‘dum olan menfaate mevcut hükmü verilir⁵⁶ ve zaruret sebebiyle menfaatler ayn gibi değerlendirilir.⁵⁷ Menfaatlerin ayn gibi değerlendirilmesi aslı itibariyle bir benzetme değil bir kabuldür.⁵⁸ Çünkü Hanefî hukukçularına göre malın aynı cevher, menfaati araz kabul edilir. Bir manada Hanefîler malı atomize (parçalayarak) ederek terkip oluşturmuşlardır. Menfaatler an be an yenilenen arazlardır. Mâlik, eşyadan faydalanmak istediği zaman arazlar her an yenilenmektedir. Bugünün arazi ile dünün arazi farklıdır. Hanefîler bu hususu dikkate alarak menfaatler arzulanıp da maldan yararlanıldığı sürece arazların yenilenmesinden dolayı menfaatler mevcut sayılıp üzerine kıymet biçilmiştir. Maldan faydalanılmadığı zaman ma‘dum (yok) sayılmıştır. Ancak her

⁵² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 331.

⁵³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 332.

⁵⁴ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed Serahsî, *Usûlü's-Serahsi*, thk. Refik 'Acemî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1997), 1/56.

⁵⁵ Erdoğan, *Fıkah ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 360.

⁵⁶ Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî, *Mebûât*, ed. Mustafa Cevat Akşit (İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 2008), 5/106; Serahsî, *Usûlü's-Serahsi*, 56.

⁵⁷ Hasan Hacak, “Menfaat”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/133.

⁵⁸ Bu kabul hakkında nass, örf ve bazı menfaatlerin akitlere konu olmasının insanlar için zaruret olması sebebiyledir. Bir diğer temel husus menfaatin mal kabul edilmediği için tazmin de edilmemesi durumudur. Ancak vakıf malı, yetim malı ve muaddun li'l-istiğlâl olan mallar bunlardan istisnai olarak ayrılmıştır. Detaylı bilgi için bk. Nuri Kahveci, “İslâm Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* IV/8 (2006), 41-63.

ne kadar menfaatlere kıymet takdir edilse de hıyâzet ve ihraz edilmesi mümkün görülmediğinden mal olarak değerlendirilmemiştir.⁵⁹

1.3.İslâm Hukukuna Göre Eşya Üzerindeki Yetkiler

İslâm hukukuna göre kişinin eşya üzerindeki yetkileri milk ve ibâha olmak üzere ikidir. Bunlardan milk yukarıda geçtiği gibi mâlike en güçlü yetkileri sunmaktadır. İbâha ise kişiye en zayıf yetkileri vermektedir.⁶⁰ Bir yetki türü daha vardır ki bu yetki, gücü bakımından milk ve ibâha arasında yer almaktadır. İbn Receb'in (ö. 795/1393) eklemesiyle maruf olan bu yetki türünün adı "hukuk"tur.⁶¹ Ayrı bir bakış açısının yakalanacağı muhtemel olan bu tür, bu başlık altında incelenecek ve son bölümde farklı bir değerlendirmeye tabi tutulacaktır.

Son hali ile eşya üzerindeki yetkiler milk - hukuk - ibâha şeklinde 3 başlık altında incelenecektir.

1.3.1. Milk

Yukarıda geçtiği üzere milk (mülkiyet) kavramı için hususi bir inceleme ve değerlendirme yapılmıştır. Dolayısıyla milk derecesindeki yetkilere dair bilgiler yukarıda aktarılmıştır. Milkin konusu, unsurları, çeşitleri ve sahibine verdiği yetkiler gibi hususlar detaylıca incelendiği için ayrı bir bahis açılmayacaktır.

1.3.2. Hukuk

Hukuk kavramının ibâha kavramından önce verilmesinin sebebi ibâha yetkisinin hukuk kadar güçlü olmamasından kaynaklıdır. Milk ve ibâha arasında sıkışan bir yetki olmasındandır.⁶² Hukuk yetkisine esasında tam olarak milk yetkisine evrilememiş hak türü diyebiliriz. Nitekim milk de bir çeşit (mal varlığına dair) hak türü olmaktadır. Hukuk da mal varlığı hukukuna bağlı yarım milk

⁵⁹ el-Hafif, *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*, 60; Hoca eminzâde Ali Haydar Efendi, *Dürerü'l-Hükkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm* (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2017), 1/710; Hacak, "Menfaat", 29/133.

⁶⁰ Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, 25.

⁶¹ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, 188.

⁶² Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, 30.

diyebileceğimiz bir konumda kalmıştır. Çağdaş çalışmalarda bu hususa dikkat çekilerek Kıta Avrupası hukuk sistemindeki aynî hak ve yarı aynî hak gruplarından aynî hakkın milk kavramına, yarı aynî hakkın da hukuk dediğimiz yetki türüne tekabül ettiği görüşü benimsenmiştir.⁶³ Dolayısıyla mâlikin bazı hukuki ve iradî işlemleri ile hukuk dediğimiz yetki milke dönüşebilecektir. Aşağıda detayları ile izah edildiğinde konu daha açık bir görünüme kavuşacaktır.

Hukuk düzeyindeki yetkiler kendi içerisinde beşe ayrılmaktadır. Bunlar hakku'l-milk, hakku't-temellük, hakku'l-intifa, hakku'l-ihstias ve hakku't-ta'alluktur.⁶⁴

1.3.2.1. Hakku'l-milk

Klasik kaynaklarda net bir tanımı olmamakla birlikte çağdaş araştırmacılardan Hasan Hacak hakku'l-milk kavramını şu şekilde tanımlamıştır: “Kişinin bulunduğu hukuki vb. bir durum dolayısıyla sebebi oluşmuş ancak tam olarak milke dönüşmemiş yarı aynî bir haktır”.⁶⁵ Tanımdan da anlaşılacağı üzere hakkın milke dönüşmesi için tek taraflı iradenin değil hukuki bir sebebin gerçekleşmesi gerekmektedir. Verilen örnekte mükatep köle, efendisiyle yaptığı anlaşma gereği malî konularda yetki kazanarak hukuki tasarrufta bulunma hakkı kazanmıştır.⁶⁶ ayrıca kölenin tasarruf yetkisi zilyedliktir⁶⁷ ve efendi, kölenin elinde mevcut olan para üzerinde hakku'l-milk yetkisi kazanmıştır. Her ne kadar hak sahibi olsa da bu hak milk düzeyine anlaşılan meblağ ödenmedikçe yahut köle, parayı anlaşılan sürede tamamlayamayınca çıkamayacaktır. Köle, anlaşma gereği efendisine gerekli parayı veremediğinde yahut verdiğinde kölenin elindeki mevcut para efendisinin milk düzeyindeki hakkına evrilir. Yani efendi, köle parayı tamamlayamasa da kölenin elindeki parayı alır ve para üzerinde tam yetki sağlar. Para tamamlanırsa da zaten para efendinin eline geçecektir. Dolayısıyla milke

⁶³ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 234.

⁶⁴ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, 188-195.

⁶⁵ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 236-237.

⁶⁶ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, 188.

⁶⁷ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 238.

dönüşüm için gerekli olan hukuki sebep (anlaşmanın gerçekleşmesi) hasıl olmuş ve hukuk yetkisi milk yetkisine intikal etmiştir.⁶⁸

1.3.2.2. Hakku't-temellük

Hakku't-temellük: Kişinin bulunduğu hukuki bir durum sebebiyle tek taraflı irade beyanını kullandığında bir ayn ya da menfaat üzerinde milk nitelikli bir hak sahibi olmasını sağlayan yetkidir.⁶⁹ Hakku'l-milkte bir irade beyanının değil hukukî sebebin var olması gerektiği ifade edilmişti. Burada ise tam aksi olarak hukukî bir durumun içinde kişinin irade beyanıyla hukuk yetkisi milk yetkisine intikal edecektir. Örneğin bir alım satım akdinde karşı taraftan icab geldiğinde kabul tarafının kabulden önce kendisinde hakku't-temellük yetkisi bulunmaktadır. Yani eşyayı mülk edinme hakkına sahiptir. Hukuk yetkisi, icabı kabul etmek ile milk yetkisine dönecektir.

1.3.2.3. Hakku'l-intifa

Hakku'l-intifa: “Bir başkasına ait nesne üzerinde doğrudan hukuki işlem ile kurulu olmayıp kanundan doğan ya da bir hukuki işlemden ek olarak doğan faydalanma yetkileridir”.⁷⁰ Sadece intifa hakkı olup başka yetki ve hakkı bulunmadığı için herhangi bir sebepten ötürü milk seviyesine çıkamaz. Hukuki işlem veya irade beyanı yetki düzeyini güçlendirmez.

Bunun örneği zarar vermemek kaydıyla bir kimsenin komşusunun duvarına giriş koyma hakkıdır.⁷¹

⁶⁸ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 237.

⁶⁹ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 240.

⁷⁰ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 257.

⁷¹ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*, 191.

1.3.2.4. Hakku't-ta'alluk

Kavramsal açıdan olmasa da bütün fukahâca benimsenen bir hak çeşidi olarak karşımıza çıkmaktadır.⁷² Kavramın tanımlanması hususunda zorluklar olsa da en kapsamlı olduğu düşünülen tanım şöyledir: Doğrudan borçlu konumundaki kişinin zimmetinde sabit olmayıp (zimmete taalluk etmeyip) bu kişiye ait belirli bir eşya üzerinde kurulu olan (eşyaya taalluk eden) alacaklardır.⁷³

Bunun örneği mürtehinin (rehin alanın) rehin malı üzerindeki hakkı gibidir.⁷⁴ Buradaki hak alacaklının borcunu tahsil edinceye kadar borçlu olan kişinin rehin malını hapsetme hakkıdır.⁷⁵

1.3.2.5. Hakku'l-ihstias

İbn Receb bu hak türünü şöyle tanımlamıştır: “Aynına mâlik olunmayan bir nesnenin sadece belirli bir şekilde yararlanma konusunda inhisar (ihstias(hak sahibine özel yetki)) altında olması, ancak bedel karşılığı devredilme imkanının bulunmamasıdır”.⁷⁶ Bu hak türünün hakku'l-milk ve hakku't-temellük'te olduğu gibi şartlar oluştuğunda milke dönüşen bir özelliği yoktur. Bu hak ile sadece doğrudan bir nesne üzerinde kurulu olan yararlanma hakkını ifade etmektedir.⁷⁷

Bu tür haklar beş farklı şekilde tasnif edilebilir. Bunlar

- 1) İbadet mahalli ve mubah olan yerlerde oturma hakkı.
- 2) Muhterem şeyler üzerindeki haklar.⁷⁸ Eğitilmiş köpek, meyde derisi gibi necis kabul edilen şeyler bu kapsama girer.
- 3) Bir süreliğine sahipsiz kalmış toprağın ve belde sakinlerinden olmayanların (göçebe) o toprak üzerindeki geçici konaklama ve toprağı işleme hakkı.

⁷² Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, 32.

⁷³ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 249.

⁷⁴ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, 193.

⁷⁵ Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, 32.

⁷⁶ İbn Receb, *el-Kavâidü'l-Fıkhiyye*, 192.

⁷⁷ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 245.

⁷⁸ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 177,245.

- 4) Ölü toprağı işlemek için etrafını çevirmekle oluşan topraktan yararlanma hakkı.
- 5) Pazar yerinde satıcının ticâret için edindiğı mahal, mekan, yerde ticâret yapma hakkı.⁷⁹

1.4. İslâm Hukukunda Vakıf

Çalışmada milk ve mal kavramlarına dair detaylı bilgiler verildikten sonra üçüncü önemli başlık olan İslâm hukukunda vakıf meselesine giriş yapılması yerinde olacaktır. Konunun zatında tanımların çeşitli ve detaylı olması incelemeyi de detaylı kılmıştır. Bu sebeptendir ki tanımlara dair tüm detay bilgilerin aktarılması, konunun teorideki muhtemel karşılığını bulmak açısından çalışmaya ışık tutacaktır.

Vakıf sözcüğünün lügat kaynaklarındaki tabirlerine bakıldığında şu şekilde sonuçlar çıkmaktadır.

Vakafe, oturmanın zıddı olarak kalkmak anlamına gelmektedir.⁸⁰ Yine aynı kaynaklarda kişiyi susturmak ve durdurmak anlamlarına da gelmektedir.⁸¹ Kelime derinlemesine incelendiğinde karar kılmışken askıya alınmak ya da geçilmek, aktif haldeyken pasif hale intikal etmek gibi temel manaların ifade edildiği görülür. Ayrıca Serahsi (ö. 483/1090 [?]) vakıf kelimesinin lügat manası için alıkoymak anlamından da bahsetmektedir.⁸² Nitekim ayet-i kerimede وَقْفُوهُمْ وَإِنَّهُمْ مُسْتَوْلُونَ "Onları alıkoyun, çünkü onlar sorguya çekilecekler!"⁸³ ifadesi vardır. Ayet-i kerimede bu ifade ile sözcüğün kavram anlamı ileride geleceği üzere değişiklik arz etmektedir. Vakıf kavramının sözcük anlamı verilirken vakıf kavramının eşanlamlı kelimesi olan habs kelimesi de ifade edilmelidir. Çünkü vakıf hukukunu ortaya koyan kurucu metinlerde vakıf kelimesinden önce habs

⁷⁹ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 247-248.

⁸⁰ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/359; el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 4/1440.

⁸¹ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 9/359; el-Cevherî, *es-Sihah Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*, 4/1440.

⁸² es-Serahsî, *Mebisât*, 12/45.

⁸³ es-Saffat 37/24

kelimesi kullanılmaktaydı.⁸⁴ Habese sözcüğü ise tahliye kelimesinin zıddı olarak alıkoymak, zapt etmek, hapsetmek anlamlarına gelmektedir.⁸⁵

Vakıf ve habs sözcüklerinin lügat anlamları bakımından birbirine yakın anlamlar ifade etmesi literatüre de yansımıştır. Bu bağlamda vakıf konusu habs başlığıyla da kaynaklarda görülmektedir.⁸⁶ Hâl böyleyken Hanefî mezhebi vakıf kelimesi ve türevlerini kullanmayı tercih etmişken Şafî, Mâliki ve Zahirî mezhebi habs kelimesini kullanmayı tercih etmişlerdir.⁸⁷ Hanefî mezhebinin vakıf tabirini kullanmaktaki gayesi ilerleyen başlıkta ele alınacaktır.

Sözcüklerin terim anlamlarına gelindiğinde farklı kaynaklar dikkate alınarak şu tanımlar yapılmıştır.

Hanefî mezhebinin ana metinlerinden olan Kitâbu'l-Asl'da vakıf kavramının tanımı olmasa da benzeri olarak maddeleştirme durumu olduğu görülür. İlk olarak Muhammed b. Hasan eş-Şeybanî (ö. 189/805) vakfi sadaka olarak nitelemiş ve Kitâbu'l-vakf konusuna الصدقة الموقوفة (vakfedilmiş sadaka) olarak girilmiştir. Bu girişle esasen vakfın bir sadaka çeşidi oluşu beyan edilmiştir. Vakıfla ilgili ilk bilgi şu şekildedir ki aileden, evlatlardan, akrabadan ve arkadaşlardan ihtiyaç sahibi olan kimseler için kullanılan araziye, vakfedilmiş sadaka denir.⁸⁸ Mezkur vakfedilmiş maldan geriye bir kullanım ve yararlanma hali kalmışsa bu kullanım ve yararlanma da miskin ve fakirlerin istifadesine sunulur.⁸⁹ İmam Muhammed aile yahut aile dışı olmak üzere vakıftan istifade edebilecek sınıfları ifade ederken vakıf çeşitlerinden de bahsetmiştir. Söz gelimi aile vakfı ve ihtiyaç sahibi başka kimselerin kullanabileceği vakıf türü burada ortaya konmaktadır. Diğer bir detay, eserde ارض kelimesinin kullanılmasıdır. Bu

⁸⁴ Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012), 42/476; هُوَ حبس العين على ملك الواقف; Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî Kâdî İyâz, *et-Tenbihâtü'l Müstenbîta Alâ Kütübi'l Müdevvene* (Beyrut: Daru İbn Hazm, 2011), 4/3/1971; İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur* (Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 2005), 377.

⁸⁵ İbn Manzûr, *Lisânü'l-Arab*, 6/44. قال سَيَبَوِيه: حبسه ضبطه واحتبسه اتخذ حَبِيْسًا.

⁸⁶ Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî İbn Rüşd, *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*, thk. Said Ahmed A'rabî (Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1988), 2/407.

⁸⁷ Günay, “Vakıf”, 42/476.

⁸⁸ Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî, *el-Asl*, thk. Muhammed Boynukalın (Beyrut: Dâru İbni Hazm, 2012), 12/66.

⁸⁹ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 12/66.

kelimenin kullanımıyla İmam Muhammed vakfın gayri menkul mallarla olabileceğini menkul malın vakıf işleminin dışında kaldığını ifade etmiştir. Peşinden vakıf lehtarları olan kimseler ölürlerse veya ihtiyaçları karşılanırsa fakir ve miskinlerin müstefid olacağını beyan etmiştir. Son olarak vakıf yapıldığında bu işlemin yazıya geçirilmesi gerektiğini ifade ederek taslak bir metin ortaya koymuştur.⁹⁰

- 1) Bir diğer ileri gelen Hanefî alimlerinden Serahsî vakfı şöyle tanımlar: Bir kimsenin sahibi bulunduğu malı başkalarının mülkiyetine geçmekten alıkoymasındır.⁹¹
- 2) Mülteka'l-ebhur'da tarif şu şekildedir: Vakıf, mülkiyetin vakfedenin üzerinde kalması ile beraber aynın habs edilmesi ve menfaatin ariyet gibi tasadduk edilmesidir.⁹² Bu görüşte mülkiyetin vâkıfa ait olması Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) göredir. Bir başka benzer tarif şöyledir: Vakıf, bir mülkün aynı sahibinin mülkü hükmünde kalmak üzere menfaatinin bir cihete tasadduk edilmesidir.⁹³
- 3) İmameyne göre ise vakıf, mülkiyeti Allah'a ait⁹⁴ olmakla beraber menfaatinin vâkıf tarafından istediği kişiye sarf edilmesidir.⁹⁵

⁹⁰ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 12/66.

⁹¹ es-Serahsî, *Mebisüt*, 12/45.

⁹² Ebû'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî, *el-Hidâye*, ed. Ebû'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî Leknevî (karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1997), 3/15; el-Halebî, *Mülteka'l-Ebhur*, 377; Molla Hüsrev, *Dürrü'l-Hükkâm fî Şerhi Gureru'l-Ahkâm* (İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015), 2/132.

⁹³ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/284.

⁹⁴ Hanefî mezhebinde ilk dönem fakihler Ebû Hanîfe'nin vakfa dair görüşlerine sıkı sıkıya bağlı iken zamanla ve vakıf kurumunun gelişmesiyle toplumsal bir ihtiyacı karşılandığını ve kamu yararına vazgeçilmez bir kurum olduğunu kabul etmişlerdir. Sonuç olarak bir noktada vakıf kurumu, toplum için zorunlu hale gelmesiyle örfün oluşmasına ve müslümanların her kesimince kabul edilmesine mazhar olmuştur. Murtaza Bedir, *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme* (Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 2019), 149-150.

⁹⁵ Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî İbn Âbidîn, *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali Muhammed Muavviz (Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003), 6/520-521.

- 4) Şafî fukahâsından gelen bir tanım şöyledir: Vakıf, aslın (aynın) habs edilmesi ve menfaatin hayır namına sarf edilmesidir.⁹⁶
- 5) Mâlikî kaynaklardan tarandığında vakıf, “aslı baki kaldığı müddetçe bir şeyin menfaatinin bahşedilmesidir (istifadeye sunulmasıdır)” şeklinde tarif edilmektedir.⁹⁷
- 6) Hanbelî mezhebi kaynakları incelendiğinde vakıf, mutlak tasarruf sahibi bir kimsenin, malın aynı baki kalıp vakfeden kimse ya da bir başkasının malın rakabesi üzerindeki tasarruf yetkisini kesmek suretiyle, kendisiyle intifa edilen malını hayır cihetine hasr etmesi ve (malın) menfaatinin Allahü tealanın kurbetini talep için Allah yoluna sarf eylemesidir.⁹⁸
- 7) Vakıf, bir mülkü menfaatinin halka tahsis edilip aynını Allah Teâlanın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmektir.⁹⁹

1.4.1. İslâm Hukukunda Vakfın Unsurları

Her hukuki işlemin gerçekleşme şartları bulunmaktadır. Bey' akdi için icap kabul, hibe için teslim tesellüm, miras için vefat gerçekleşmesi gereken şartlardır. Hukuki işlemin, gerçekleşmesiyle beraber devamlılığını da sağlayacak unsurlara ihtiyacı vardır. Her ne zaman bu unsurlar yok olur, o zaman işlemin sürdürülebilirliği de yok olmuş demektir. İkinci alt başlık olarak vakıf kurumunun kuruluş ve devamlılığını sağlayacak unsurlar incelenecektir.

⁹⁶ Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şafîi ve Hüve Şerhu Muhtasaru'l-Müzenî*, thk. Şeyh Ali muhammed Muavviz, Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1999), 7/511.

⁹⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım el-Mevvâk el-Abderî el-Gırnâti Mevvâk, *et-Tâc ve'l-İklil li Şerhi Muhtasaru halîl* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 7/626.

⁹⁸ Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ el-Haccâvî, *el-İknâ' fî Fıkhi'l-İmam Ahmed Bin Hanbel*, thk. Abdullatif Muhammed Mûsa es-Subkî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 3/2; Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn Buhûtî, *Keşşâfû'l-kınâ' 'an Metni'l-İknâ'* (Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983), 4/240-241; Abdulkâdir Bin Ömer Bin Abdulkâdir İbn Ömer Bin Ebi Tağlib Bin Selim eş-Şeybânî et-Tağlibî, *Neylû'l-Mârîb bi Şerhi Delilü't-Tâlib*, thk. Muhammed Süleyman Abdullah el-Eşkar (Kuveyt: Mektebetü'l-Fellah, 1983), 2/9.

⁹⁹ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf* (İstanbul: Matbâ-yı Âmir, 1307), 2; Ali Himmet Berki, *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen Istılah ve Tâbirler* (Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1966), 54; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/284.

Bahsi geçen unsurlar; irade beyanı, vâkîf (vakfeden kişi), mevkuf (vakfedilen mal), mevkufun aleyh (vakıftan yararlananlar)¹⁰⁰ şeklinde dört başlık altında toplanabilir.

1.4.1.1. İrade Beyanı

İnsanın her bir fiili şahsi olsun olmasın bir iradenin neticesi ile meydana gelmektedir. Ahlâkî, hukuki, dini ve sair tüm konuları şamil olmak üzere irade ve iradenin beyan edilmesi insana mahsus niteliklerdendir. Dolayısıyla irade beyanı, kişinin ihtiyari olarak herhangi bir davranışta bulunmasını ve neticelerinden sorumlu olmasını ilan ettiği bir nida mesabesindedir. Hukuki bir işlem dolayısıyla vakıf hukukunca memlûk üzerinde vakıf oluşması için gerekli olan şartların en önemlisi ve birinci sırada geleni irade beyanıdır.¹⁰¹

İrade beyanının terimsel olarak ifade edildiği asıl sözcük “sîğa” olsa da son dönem çalışmalarda daha çok irade beyanı kullanılmıştır.¹⁰² Sîğa vakıf işleminin rûknü olarak görülmüştür. Ebû Hanîfe’ye atfedilen kavilde vakfın rûknünün sîğa olduğu ifade edilmiştir.¹⁰³ Bu bağlamda Hanefîlerce vakfın kurucu unsurunun sîğa olduğu diğer unsurların sıhhati etkileyen bir konumda olduğu kabul edilmiştir.¹⁰⁴ Vakıf hukukunun kurulmasındaki irade beyanının sabitleşmiş bir lafzı yoktur. Aksine vakfın kurulabilmesine delalet edebilecek her türlü söz, irade beyanı olarak kabul edilmektedir. Örneğin bu arazimi miskinlerin ve fakirlerin faydalanması için ebediyen vakfettim veya malımı Allah rızası için vakfettim yahut hayır ve iyilik için vakfettim gibi lafız ve ifadelerle vakıf kurulmuş olacaktır.¹⁰⁵ Burada önem önemli bir hususa dikkat çekmek gerekir. Bu da salt irade beyanı ile vakfın kurulmasıdır. Diğer üç unsur aslında ön unsur şeklinde değerlendirilmeye müsaittir. Söz gelimi unsurlardan mevkuf (mal) bir diğeri vâkîf ve mevkufun aleyh (vakıftan yararlanacak kimseler) olmadan vakıf işleminden bahsedilmesi muhal

¹⁰⁰ Günay, “Vakıf”, 42/476; Saîd Havvâ, *el-Esâs fi’s-sünne ve fıkhihâ* (Kahire: Dâru’s-Selam li’t-Tibâ ve’n-Neşr ve’t-Tevzî’ ve’t-Terceme, 1994), 5/2472; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/297.

¹⁰¹ Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/297.

¹⁰² Vehbe ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühu* (Dımeşk: Dâru’l-fikr, 2014), 10/7605.

¹⁰³ ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühu*, 10/7605.

¹⁰⁴ Günay, “Vakıf”, 42/476.

¹⁰⁵ Havvâ, *el-Esâs fi’s-sünne ve fıkhihâ*, 5/2472; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletühu*, 10/7605; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/297.

olmayı gerektirirdi. Mal, vâkîf ve mevkufun aleyh ile beraber son adımın irade beyanı olması bir işaret fişegi misali vakfın varlık şartlarını oluşturmakta ve faaliyete o andan itibaren girdirmektedir.

İrade beyanında Hanefî mezhebine göre vakfetme işlemi için kullanılan icab (teklif) kabule gerek kalmadan işlerlik kazanırken diğer üç mezhebe göre eğer mal muayyen ise icabı kabul etmesi gerekmektedir.¹⁰⁶

Sîğa içinde gerekli olan bazı hususlar vardır. Şöyle ki vâkîf vakfedeceği malı ebediyen vakfetmelidir. Belli bir zaman aralığı için vakfedeceğini söylemesi vakfın sıhhat şartlarının ortaya çıkmasına engel teşkil etmektedir. Bu hususta Mâlikî mezhebi hariç diğer mezhepler ittifak halindedir. Mâlikî mezhebince kişi gayri menkulünü bir yıllığına yahut başka bir zaman aralığınca vakfetme yetkisine sahiptir.¹⁰⁷ Sîğa için gerekli diğer bir husus da vakfın bir şarta ta'lik edilmemesidir. Vâkîfın, falanca kişi gelirse veya ay sonu gelince gayrimenkulümü vakfettim gibi bir irade beyanı vakfın bir şarta ta'lik edilmesi sebebiyle sahih değildir ve bu hususa muhalefet sadece Mâlikî mezhebenden gelmektedir.¹⁰⁸ Bir diğer husus vâkîfın vakıf işleminden istediği zaman geri dönebileceğine dair şart eklemesi de vakfın sıhhatine engel teşkil etmektedir. Ancak Hanefî mezhebine göre şartlı vakıf kabul edilse bile şart batıl sayılır.¹⁰⁹

Vakfın sıhhatine engel olan bu hususlar dışında zikredilen bir butlan sebebi vardır ki o da mevkuf olan malın vâkîfın mülkiyetinde olması şartıdır. Şayet mal kendi mülkiyetinde değilse vakıf batıl olmaktadır.¹¹⁰

¹⁰⁶ ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühu*, 10/7606-7607; Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fıkhîhâ*, 5/2474.

¹⁰⁷ Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fıkhîhâ*, 5/2475.

¹⁰⁸ Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fıkhîhâ*, 5/2475.

¹⁰⁹ Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fıkhîhâ*, 5/2475.

¹¹⁰ İbrahim bin Musâ bin Ebî Bekr ibn'îş-Şeyh Ali Trablusî, *Kitâbü'l-İs'af fi Ahkâmi'l-Evkâf* (Mısır: Matbaatu Hindiyye, 1902), 44.

1.4.1.2.Vâkîf

Vâkîf sözcüğü, وقف kelimesi durmak anlamına gelmekte olup if'âl (افعال -) babından ve ismi fâil sîğasından vakîf işlemini gerçekleştiren kişi (vâkîf - اوقاف) demektir. Vakîf işlemi doğrudan ibadet bahisleri içerisine dahil olmakla birlikte dolaylı olarak mal varlığı hukukunu da ilgilendirmektedir. Çünkü netice itibariyle vakîf mülkiyet altındaki bir malın elden çıkması anlamına gelmektedir. Bir malın elden çıkması çeşitli akitlerle olabildiği gibi vakîf işlemiyle de gerçekleşebilmektedir. Ancak burada ifade edilmesi gereken en önemli husus mal varlığı hukukunda söz sahibi olabilmek için asgari şartların şâhıs üzerinde tebeyyün etmesidir. Bu demektir ki mal sahibi kişi malını vakfedecekse bazı nitelikleri haiz olması gerekir. Vâkîf için gerekli olan niteliklere gelindiğinde kaynaklarda vâkîfin hür, âkil bâliğ ve reşit olması gerekmektedir.¹¹¹ Bu nitelikleri haiz olmayan mümeyyiz, gayri mümeyyiz, akıl hastalarının, akıl zayıflarının vakîf kurmaları velilerinin izni olsa bile mümkün görülmemektedir.¹¹² Haliyle sefih ve müflisin vakîf kurması geçerli olmamaktadır. Ancak müflisin borçluları ve sefihin vasiyeti ile vakîf kurmaları caiz olmuştur.¹¹³ Çünkü sefihin ölümüne bağladığı vakîf işlemini hayatına, yaşamına olumsuz etki etmesi söz konusu olamaz. Ölüme bağlanan bu işlem yaşam sonrası olduğu için sınırlanamaz.¹¹⁴

1.4.1.3.Mevkûf

Vakîf hukukunun üzerine kurulu olduğu unsurlardan üçüncüsü de mevkuf kavramıdır. Mevkuf vakîf müessesesinin devamlılığını sağlayan unsurlardan, vakîf üzerine kurulu olduğu mal anlamına gelmektedir.

Her türlü hukuki işlemin kendine has nitelikleri olduğu gibi vakfedilecek malın da bazı özel vasıfları bulunmaktadır. Bunların başında malın mülkiyet altında bulunması, muayyen bir mal olması (Mâlîki hariç), kendisinden bir fayda

¹¹¹ Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fîkhihâ*, 5/2473; Bilmen, *Hukukî İslâmîyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/297.

¹¹² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 244-245.

¹¹³ Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fîkhihâ*, 5/2473; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 245.

¹¹⁴ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 245.

hâsıl olması veya bir menfaat hasıl olması gerekmektedir.¹¹⁵ Bununla beraber aslının bâkî kalması ve faydanın devamlı yani tebbüd içermesi gerekmektedir.¹¹⁶

Vakfedilecek mal konusunda değinilmesi gereken bir konu da menkul ve gayrimenkul malların vakfidır. Hanefî mezhebine göre sadece gayri menkul mallar vakfedilebilmektedir.¹¹⁷ Ancak istisnâî olarak gayrimenkul mala bağlı olan menkul malların da vakfedilmesine dair cevaz da verilmiştir. Bunun sebebinin örf ve zaruret olduğu öne sürülmüştür. Örneğin vakfedilen bir mezranın çiftliğin içerisindeki inek, tarım aletleri ve işçi köleler gibi. Ayrıca menkul malların gayrimenkul mallara bağlı kalmaksızın örf ve adet gereği münferiden vakfedilebileceğine dair cevaz da verilmiştir. Örneğin mutâlaa edilebilmesi için kitap vakfetmek veya para vakfetmek bu esasa dayalıdır.¹¹⁸ Ancak bu görüş Hanefî mezhebi içinde ihtilâflıdır.¹¹⁹ Diğer üç mezhep için menkul malların vakfedilmesine engel teşkil edecek bir durum yoktur ve caizdir.¹²⁰

Vakfedilecek malın özelliklerinden biri de malın kullanımının dinen uygun olması gerekmektedir. Terimsel olarak dinin kullanımına izin verdiği mallara metekavvim mal adı verilmiştir. Bunun aksine de gayri mütekavvim mal denilmektedir.¹²¹ Netice itibarıyla vakfedilecek malın mütekavvim olması gerekmektedir.¹²²

¹¹⁵ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttakîn* (Beyrut: el-Mektebü'l İslâmî, 1991), 12/5/314; Hücetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, thk. Ahmed Mahmud İbrahim (Kahire: Dâru's-Selam li't-Tibâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Terceme, 1997), 4/239.

¹¹⁶ el-Gazzâlî, *el-Vasît fi'l-Mezheb*, 4/239.

¹¹⁷ Ebû Muhammed (Ebû's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî, *el-Binâye Şerhu'l-Hidâye* (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 7/437.

¹¹⁸ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 18.

¹¹⁹ Havvâ, *el-Esâs fi's-sünne ve fi'kihâ*, 5/2472.

¹²⁰ Hasan Hacak, "Menkul", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2004), 29/146.

¹²¹ Hasan Hacak, "Mal", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/462.

¹²² Ahmet Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi* (Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988), 126; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 248.

1.4.1.4.Mevkufun Aleyh

Son unsur olan mevkufun aleyh; lehine vakıf yapılan kişi veya kişileri, grupları ifade etmektedir.¹²³ Esasen vakıf, belirli şahısların lehtarlığı hususunda mevkufun aleyh için kapsayıcı bir unsur değildir. Çünkü vakıf insanlar için olabileceği gibi hayvanlar ve nesnelere için de kurulabilmektedir. Söz gelimi vakıf malının menfaatinden fakir yararlanabileceği gibi medrese, kütüphane, mescid, hastane, yol, çeşme ve benzeri kamu mallarının hizmet vermesi kamu yararında kullanımına devam edilebilmesi gibi doğrudan nesne için vakıf da olabilir.¹²⁴

Vakıftan yararlanacak kişilere gelindiğinde geniş bir alan ile karşılaşılmaktadır. Vakıf lehtarları olan kimseler fakirler, miskinler gibi ihtiyaç sahibi insanlar olabilir. Onlar için aşhaneler, şifahaneler kurulabilir ve bu kullanım hakkı sadece fakirlere ait olur.¹²⁵ Vakıf lehtarları vâkıfın kendisi, ailesi ve yabancı olmak üzere zengin kimseler de olabilmektedir. Bu vâkıfın tercihinine bağlı olarak vakıfnamede ya da irade beyanında belirtilir. Örneğin kamu yararına okul, çeşme, köprü gibi vakıflar zengin fakir gözetilmeksizin herkesin kullanımına açıktır.¹²⁶

Mevkufun aleyh hususunda değinilmesi icap eden bir detay da lehtarın vakfı kabul edip etmemesi ve teslim, tesellüm gerekip gerekmemesidir. Çalışmada değinildiği gibi Hanefî mezhebi hariç diğer mezhepler vakıf işlemi için ortaya koyulan irade beyanının mevkufun aleyh tarafından kabul edilmesi gerektiğini kabul etmektedir. Zikredilen bu mesele vakfın in'ikadı için söz konusudur. Bunun önemli yanı lehtarın muayyen veya gayri muayyen olmasıdır. Öncelikle in'ikad mevzusunu açmak gerekirse misal, Hanefî mezhebi için irade beyanı ile vakıf kurulmuş olur. Ama lehtarın vakfı kabul etmesi kendisinin faydalanması için şarttır. Biraz daha açılması gerekirse bir vakfın in'ikadı için irade beyanı yeterlidir ama lehtarların kendi haklarındaki vakfın in'ikadı için irade beyanını kabul etmeleri şarttır. Eğer lehtar, -veya lehtarlar- kabul ederse vakıftan yararlanabilecektir. Kabul etmezse mevzu bahis lehtar vefat etmiş sayılır.¹²⁷

¹²³ Günay, "Vakıf", 42/477.

¹²⁴ Günay, "Vakıf", 42/477.

¹²⁵ Günay, "Vakıf", 42/477.

¹²⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 249; Günay, "Vakıf", 42/477.

¹²⁷ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve Istılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/298.

Önemli olan yanı olarak adlandırılan mesele de lehtarların muayyen kimseler olup olmamalarıdır. Eğer mal bir evlada veya aile fertlerinin lehine vakfedilmişse bu şahıslar muayyen sayılarak vakıftan yararlanmaları için irade beyanını kabul etmeleri beklenir. Eğer genel anlamda fakirler, belde ahalisinin tamamı veya kamu namına irade beyanı gerçekleşmişse hiçbirine kabul gerekmeksizin vakıftan yararlanabilirler.¹²⁸ Mevkufun aleyh muayyen kişi veya kişiler olup vakfı reddederlerse vakfın gallesi fakirlere tahsis edilir.¹²⁹

1.4.2. Vakfın Menşei

Vakıf gibi içtimai bir müessesenin menşei hususu pek çok araştırmacının ve ilim erbabının ilgisini çekmiştir. Neticeye ulaşma konusunda görülen o ki zorluk çekilmemiştir. Bazı araştırmacıların, vakfın roma hukukundan menkul bir kurum olduğunu iddia ettiği bilinse de gelir getiren bir akarın belirli bir gayeye yönelik olarak vakfedilmesi uygulaması Roma hukukunda olmamıştır. Ayrıca İslâm hukukundaki uygulamaya yönelik benzer bir kurumlaşma örneği bulunamamıştır. Dolayısıyla bu görüş rağbet görmemiştir.¹³⁰

Kuvvetli olan görüşe göre vakıf kurumu tamamıyla orijinal, İslâmî ve başından sonuna her ilkesi kendinden ihdas edilmiş olarak saf bir kurumdur.¹³¹

Vakıf kurumuna dair İslâmî kaynaklar ele alınacak olursa aşağıda zikredilen naslar dikkate değerdir.

“Kur’anı Kerimde Allah yolunda malınızı infak edin. Kendi ellerinizle kendinizi tehlikeye atmayın. İyilik yapın. Kuşkusuz, Allah, iyilik yapanları sever.”
“(Bakara 2/195) buyruğu “وَأَنْفَقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ وَأَحْسِنُوا إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ” ile iyilik ve infakın teşvik edildiği,

¹²⁸ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 14; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/298.

¹²⁹ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/298.

¹³⁰ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 242.

¹³¹ H. Necâti Demirtaş, *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd Fâtih Nüshası* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2020), 1/416; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 242.

“Mallarını Allah yolunda infak edenlerin durumu, yedi başak bitiren ve her bir başakta yüz dane olan bir tohum tanesi gibidir. Allah hak edene kat kat verir. Allah, Yardımı Çok Kapsamlı Olan'dır, Her Şeyi Bilen'dir.” “ مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ “ (Bakara 2/261) buyruğu ile de infak'ın karşılıksız kalmayacağı eklenmiştir.

Karz-ı hasen olarak Allah'a borç verin buyruğu ile insanların ihtiyaçlarını gidermek için onlara Allah namına yardım edilmesinin Allah'a borç vermek gibi yüce bir iş olduğu ifade edilmiştir.” (müzzemmil 73/20) ve yine Hadid suresinde sadaka vermenin sevabı hususunda katlanarak artan bir ecir olduğu deklere edilirken daha büyük bir ödül ile Allah, kullarını müjdelemiştir.

“Sadaka veren erkeklerin, sadaka veren kadınların ve Allah'a iyi bir ödünç verenlerin, verdikleri katlanarak geri ödenir. ve ayrıca onlar için çok şerefli bir ödül vardır.” “ إِنَّ الْمُصَّدِّقِينَ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا لَّهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ ” (Hadid 57/18)

“Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe asla birr'e erişemezsiniz. Ne infak ederseniz, Allah, onu bilir.” “ لَنْ تَنَالُوا الْبِرَّ حَتَّى تُنْفِقُوا مِمَّا تُحِبُّونَ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ ” (âli İmran 3/92) Ayet-i kerimesi ile infakın iyilik için şart olduğu buyrulmuştur.

“(Gerçek) iyilik, yüzlerinizi doğu ve(ya) batı tarafına çevirmeniz değildir. Gerçek iyilik, kişinin Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, Kitaba ve peygamberlere inanmasıdır. (Allah'ın rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışa, (yardım) isteyenlere ve kölelere sevdiği maldan harcamasıdır. (Ayrıca) namazı kılması, zekâtı vermesidir. (Bunlar) antlaşma yaptığı zaman sözlerini yerine getirenlerdir. (Dahası), sıkıntı, hastalık ve savaş zamanlarında sabredenlerdir. Doğru olanlar işte bunlardır! Muttakîler (duyarlı olanlar) da işte bunlardır!” “ لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُولُوا وَجُوهَكُمْ قِبَلَ الْمَشْرِقِ وَالْمَغْرِبِ وَلَكِنَّ الْبِرَّ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَالْمَلَائِكَةِ وَالْكِتَابِ وَالنَّبِيِّينَ وَآتَى الْمَالَ عَلَى حُبِّهِ ذَوِي الْقُرْبَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَالسَّائِلِينَ وَفِي الرِّقَابِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ وَالْمُوفُونَ بِعَهْدِهِمْ إِذَا عَاهَدُوا وَالصَّابِرِينَ فِي الْبَأْسَاءِ وَالضَّرَّاءِ وَحِينَ الْبَأْسِ أُولَئِكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُتَّقُونَ ” (bakara 2/177)

Ayet-i kerimesi ile de gerçek iyiliğin yardıma ihtiyacı olan herkese yapılması gerektiği anlatılmıştır.

Esasında zikredilen ayet-i kerimelerde vakıf hukukuna dair ilkesel, hukuksal, kavramsal manada hiçbir işaret yoktur. Ancak bunun aksini ima edecek bir anlam da yoktur. Allah Teâla Kur'an-ı kerimde iyiliğin, infak etmenin, sadaka vermenin; güzelliğinden, mükafatından, bereketinden vs. bahsederek vakıf gibi içtimai bir kurumun faaliyetine yönelik alanı hazır hale getirmiştir. Devamında vakıf hukukunun kendisi üzerine kurulu olduğu hadis-i şerifler, elçisi Hz. Muhammed'ten (sa) îrad olunmuştur. Örneğin Enes b. Mâlik'ten rivayet olunan vakıa şöyledir:

“Enes b. Mâlik (r.a) şöyle dediği rivayet edilmiştir: Ebû Talha, Ensar arasında hurmalık mal yönüyle Medinenin en zengini idi. Malları arasında ona en sevimli geleni de Beyruhâ (bahçe) idi. Beyruhâ Mescid-i Nebevi'nin karşısında idi. Allah Rasûlü bu bahçeye girer ve içindeki güzel suyundan içerdi. “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız” ayeti nazil olduğu vakit Ebû Talha Allah Rasûlüne gelip: ey Allah Rasûlü Allah Teâlâ “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe ulaşamazsınız” dedi. Benim en sevdiğim malım Beyrûha'dır. Bana en sevimli gelen Beyrûha malımı Allah için tasadduk ettim. Sadaka hayrının Allah katında birikmesini umuyorum. Allah'ın razı olduğu cihete benim bu malımı sarfeyle ya Rasûl Allah. Bunun üzerine Allah Rasûlü: Tuhaf şey. Bu mal karlı bir maldır. Senin dediklerini duydum. Benim görüşüm senin o sevdiğin malı akrabalarına hasretmendir, dedi. Ebû Talha yapacağım ya Rasûl Allah dedi ve malını akrabaları arasında taksim etti.¹³²

Bir diğer hadîs-i şerif şöyledir: Hz. Ömer Hayber ganimetlerinden bir araziye sahip olmuştu. Hz. Peygambere (a.s) gelerek: Benim hakkıma öncesinde daha güzeline sahip olmadığım bir arazi düştü. Bu arazim hakkında ne emredersin? Dedi. Hz. Peygamber: istersen aslını hapsed kendisiyle de tasaddukta bulun dedi. Bunun üzerine Hz. Ömer malını tasadduk etti. Artık o malın aslı satılamaz ve hibe edilemez, vâris olunmaz, yalnız onun mahsulü (müsta- hikkına) infak edilir, yedirilir” buyurdu. Ömer de bu malını o suretle vakfetti ve bu sadakası, Allah yolunda gazâ eden mücâhidlere, esaretten kurtulmak isteyen

¹³² Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *Sahîhu'l-Buhârî*, thk. Mustafa Dîb el-Bağâ (Dimeşk: Dâru İbni Kesîr, 1993), "Kitâbu'z-Zekât",43 (No.1392).

kölelere, konuklara, misafirlere, vâkıfın yakın akrabasına meşrû idi. Bununla beraber mütevellî nasbolunan kimsenin, vakfın rakabesine tecavüz etmeyerek yalnız nemâsından örfe göre yemesinde yahut dostuna yedirmesinde de günah yoktur.¹³³

Zikredilen bu hadis-i şerifler vakıf hukukunun menşei mesabesinde dir. Çerçevesi bakımından malın aslının (maddi varlığının) elde tutulması semeresinin de infak edilmesi veya hayır namına sarf edilmesi bu hadis-i şeriflerde ortaya konulmuştur. ahabın bu uygulaması ve uygulamaya nasıl devam ettiği vakıf hukukunun detayları için yol gösterici olmuştur. Hadis-i şerifler ilkesel olarak ele alındığında şu hususlar maddelenebilir.

- 1) Vakfedilen bir mal bey' akdine konu olamaz. Yani alınıp satılamaz. Bir başka anlamda muâvazalı akitlere konu olamaz.
- 2) Vakfedilen mal ivazsız akitlere konu olamaz.¹³⁴ Hibe gibi olsun olmasın hiçbir akitle rakabe transferi gerçekleştirilemez.
- 3) Bir akit olmaksızın miras yolu ile de vakfedilen malın rakabesi bir başkasının mülkiyetine geçemez.
- 4) Vakfedilen malın semereleri vakıf kimin namına yapılmışsa onlar istifade edebilir.
- 5) Vakfın mütevellisi örfün müsade ettiği kadarını vakıf malından tüketebilir, yakınlarına da ikram edebilir.

Vakıf hukukunun menşei konusu yukarıda öz bir şekilde verilmeye çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerimde iyilik etmenin, yardımlaşmanın, infak etmenin, sadaka vermenin, borç vermenin öneminden ve mükafatından bahsedilmiştir. Bunlar teşvik edilmiş ferdi ve içtimai gelişimin dinamikleri olarak insanlığa

¹³³ el-Buhârî, *Sahîhu 'l-Buhârî*, "Kitâbu'l-Vesâyâ", 29 (No.2620).

¹³⁴ İvaz kelimesi İslâm hukukunda iki tarafa da borç yükleyen akit türlerini ifade etmek için kullanılan bir terimdir. Yaygınlık kazandığı öz terimsel anlamı "bedel"dir. Örneğın takas işlemi bir ivazlı akittir. taraflar karşılıklı olarak takas mallarını değişmektedir. Takas işlemine göre takas edilecek malları karşı tarafa vermek iki taraf için de borç hükmündedir. Yine para ile alınan bir mal için paranın mal sahibine teslim edilmesi ve malın parayı veren kişiye teslim edilmesi borç hükmündedir. Taraflar karşılıklı olarak borç yükü altına girmişlerdir. Bilal Aybakan, "İvaz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001).

sunulmuştur. Hadîs-i şeriflerde ise ayet-i kerimelerde bahsedilen içtimai faaliyetin kurumsallaşmasına ve hukukiliğine yönelik çerçeve çizilmiştir. Hz. peygamberin işaretleri ve ashabın uygulamasıyla ilerleyen dönemlerde dini, hukuki ve kurumsal kimliğine kavuşmuştur.

1.4.3. Vakfın Çeşitleri

Vakıfların çeşitleri konusu teknik olarak geniş ve karmaşık görünse de çeşitli açılardan bakıldığı zaman tafsili kolay bir meseleye dönüşmektedir. Söz gelimi vakıf hukukunda vakıflar farklı itibarlarla veya vakıfların yönetim biçimlerine, kullanımlarına, mahiyetlerine göre birbirinden ayrı çeşitlere ayrılabilirler. Ayrı ayrı olduğu gibi birleşik çeşitli vakıf çeşidi de oluşabilmektedir. Örneğin ileride geleceği üzere farklı itibarlarla bir vakıf hem sahih hem hayrat vakfı olabilmektedir. Şimdi baz alınan vasıflara binaen vakfın çeşitlerine değinilecektir.

1.4.3.1. Mülkiyet İtibariyle Sahih ve Gayri Sahih Vakıflar

Sahih vakıflar tabiri ile başlanacak olursa mutlak anlamda vakıf kavramı kullanıldığında akla gelen ilk anlam sahih vakıflardır. Sahih vakıfların konusu mülk arazi veya diğer mülk olmak üzere menkul ve gayri menkulü kuşatan vakıfların tamamıdır. Bu anlamda vakıf hükümlerine bütünüyle uygun olan vakıflara sahih vakıflar denilmiştir.¹³⁵ Sahih vakıfların mülkiyeti gayri sahih vakıfların aksine devlete ait değildir temel ayırım noktası da mülkiyetin kime ait olduğu hususudur. Sahih vakıfların mülkiyeti konusu ise bir sonraki bölümde ele alınacaktır.

Vakıf hükümlerine uygunluktan kasıt yukarıda bahsi geçen vakfın unsurlarının tahakkuk etmesidir. Söz gelimi irade beyan, vâkıf, mevkûf ve mevkûfun aleyh olarak zikredilen unsurların gereğince gerçekleşmesi icab etmektedir. Yukarıda mezkur unsurların kendi içerisinde de gerçekleşme şartlarının olduğu detaylıca incelenmiş olup bu başlık altında tekrara düşülmeyecektir. Ancak

¹³⁵ Murat Beyaztaş, *İslâm hukukunda vakıfların taşıyıcı ve istibdali*. (Konya : Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016), 268 s./95.

gayri sahih vakıflarda vakıf hukukuna ters düşülmesi, unsurlardan vâkıf maddesine aykırılığı içindir. Sahih vakıflarda malı vakfedin kişi malın sahibi olmalıdır. Dolayısıyla vakfın tahsis edilecek cihetini belirleme ve tahsis etme yetkisi kendisinde olacaktır.

Gayri sahih vakıflar olarak adlandırılan vakıf çeşidi ise sahih vakıfların aksine mülkiyeti devlete ait olan vakıflardır.¹³⁶ Bu bağlamda gayri sahih vakıflar ortaya çıkışları vakıf hükümlerine uygun olmamakla birlikte mülkiyeti devlete ait olan vakıflardır şeklinde tanımlanmıştır.¹³⁷ Bu tür vakıflar irsâdî vakıflar, tahsisat kabilinden olan vakıflar şeklinde de isimlendirilmiş olup devlet arazisi olarak adlandırılan mîrî arazinin tahsisatı suretiyle işletilmiştir.¹³⁸ Vâkıf maddesine aykırılığı hususunda da devlet başkanı detayı gündeme gelmektedir. Vakfedilecek malın sahibi devlet olduğu için devlet adına arazinin tahsis edileceği ciheti belirleme yetkisi devlet başkanına ait olacaktır. Bu yetkinin yanı sıra arazinin kendisine tahsis edileceği reayayı da belirleme yetkisi devlet başkanına aittir. Vakfın gayri sahih olarak isimlendirilmesinde de bu detay göz önünde bulundurulmuştur. Vâkıfın mal ile arasında mülkiyet bağlantısının olması unsur şartlarındandı diğer taraftan devlet başkanının mîrî arazi üzerindeki yetkisi milk¹³⁹ olmadığı için yapılan işlem gerçek anlamda bir vakıf olarak değerlendirilmemiştir.¹⁴⁰ Netice olarak mülkiyetinin yetki sahibine aitliği bakımından şartlara uymayan vakıflar gayri sahih vakıflar olarak değerlendirilir

Gayri sahih vakıfların mülkiyetine itibarla yukarıda verilen tanımı dışında mahiyetini izah edici tanımı irsâdî vakıf kavramı adı altında şöyle tanımlanabilir:

¹³⁶ İrsadi vakıf düşüncesi öncelikle Musul Atabegi Nüreddin Mahmud Zengî'nin (ö. 569/1174) aklına geldiği tespit edilmiştir. O, devlet hazinesinden karşılanması gereken kamu ihtiyaçlarını aksama olmaması için vakıf yolu ile sürdürmek istemiştir. Zira devlet hazinesinden kamu harcamalarının aksadığı bilinmekteydi. Hanefî olan Zengî, şâfiî alim İbn Ebû Asrûn'a bu düşüncesini açmış ve konu hakkında kendisine fetva danışmıştır. Asrûn, kamu lehine olan maksada binaen devletin vakıf kurma işlemine cevaz vermiştir. Böylece kamu ihtiyaçları aksamadan hasil olabilecektir. Bu ilk adım ile irsâdî vakıf türünde vakıflar kurulmuş; bazı Hanefî, şâfiî ve malikî fahihleri de bu tür vakıfların cevazına destek vererek yaygınlaşmasına vesile olmuşlardır. Ahmet Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 22/448.

¹³⁷ Beyaztaş, *İslâm hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali.*, 268 s./95.

¹³⁸ Halil Cin, "Arazi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/343; Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", 22/448.

¹³⁹ Buradaki yetki malın tahsis edileceği ciheti ve araziye işletecek olan reayayı belirleme yetkisidir.

¹⁴⁰ Akgündüz, "İrsâdî Vakıf", 22/448.

*Çıplak mülkiyeti (rakabesi) beytülmale ait olan bir mülkün gelirleri veya tasarruf hakkını yahut her ikisini devlet başkanının izni ile, esasen devlet hazinesinden harcama yapılması gereken bir kamu yararına tahsis etmekten ibarettir.*¹⁴¹

Tanımdan anlaşılacağı üzere devlet başkanı belirlenen araziye reayadan birini atar. Arazinin kendisine tahsis edildiği kişi toprağı işler, elde edilen mahsul veya geliri devletin uygun gördüğü cihete aktarır.¹⁴² Bu vesile ile savaş yoluyla feth edilen arazi vakıf kanalıyla kamuya tahsis edilir. Vakfın bu türünün doğmasına, kamu yararına hizmetlerin yaygınlaşması ve aksamadan devam etme gayesi vesile olmuştur.¹⁴³

Son olarak gayri sahih vakıfların kurulması için iki önemli şart bulunmaktadır. Bunlar:

- 1) Mîrî arazinin reayadan birine tahsis edilmesi yetkisi sadece ve sadece devlet başkanına aittir. Dolayısıyla devlet başkanı dışında kimse vakfın bu türünü kuramaz. Gayri sahih vakıfları sadece devlet başkanları kurabilir.¹⁴⁴
- 2) Vakıf arazisinden elde edilecek gelir veya mahsulün devletin yerine getirmesi gereken bir kamu hizmetine veya hayrî bir cihete aktarılması gerekmektedir.¹⁴⁵

1.4.3.2.Kendisinden Faydalananlar Bakımından Hayri ve Zürrî Vakıflar

Hayri vakıflar, mutlak manada kullanılan vakıf türüdür. Dolayısıyla bu tür vakıflardan fakirler, yolcular, öğrenciler gibi ihtiyaç sahibi her kesimden kimseler faydalanabilmektedir.

Zürrî vakıflar tabiri ise kişinin ailesinden, akrabasından olan kimselerin faydalanabileceği vakıf türünü ifade etmektedir. Bahsi geçen vakıflardan

¹⁴¹ Akgündüz, “İrsâdî Vakıf”, 22/448.

¹⁴² Bunlar kamu ihtiyacına göre asker giderleri, şifahane, aşhane, medrese eğitimi giderleri gibi cihetlerdir. Günay, “Vakıf”, 42/478.

¹⁴³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 252.

¹⁴⁴ Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 18; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 253.

¹⁴⁵ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 253; Ömer Hilmi Efendi, *Ahkâmu'l-Evkâf*, 18.

yararlanacak olan aile veya akrabaların fakir yahut zengin olmaları vakıftan faydalanmaları için bir önemi haiz değildir. Ayrıca mal sahibi aile ve akrabalarından kimleri zikretmişse vakıf malından sadece o mezkur kişiler faydalanabilmektedir. Vakfın bu türüne evlatlık ve ehlî vakıflar da denilmiştir.¹⁴⁶

1.4.3.3. Kuruluş Amacına Göre Hayrat ve Müstegallât Vakıflar

Bu başlık esasen kendisinden yararlanma biçimlerine göre vakıflar şeklinde de ifade edilebilmektedir. Bir malın kendisinden yararlanma, faydalanma biçimleri vakıf hukukuna göre iki şekilde gerçekleşmektedir. Aynından faydalanılan mallar ve aynından faydalanılmayan mallar olmak üzere vakıf hukukuna göre kendisinden doğrudan faydalanılanlara hayrat vakıflar kendisinden dolaylı olarak faydalanılanlara ise müstegallat vakıflar denilmektedir.

Aynından faydalanılan vakıflara aynı zamanda müessesat-ı hayriyye, hayrat, hayrat ve meberrat isimleri de verilmektedir. Bunlar camii, köprü, kütüphane, çeşme, mezarlık, hastane, imarethane gibi müesseselerdir.

Aynından dolaylı olarak faydalanılan vakıflara (müstegallat) gelince buradaki fayda, vakıf malının belli bir bedel karşılığında kullanıma sunulmasıyla elde edilen gelirin hayır işlerine harcanmasıyla elde edilmiştir. Kiralanmasıyla gelir elde edilen ev, arazi, bahçe müstegallat vakıflar için birer örnektir. Bu vesile ile müessesatı hayriyyenin hizmet giderleri müstegallat vakıflar üzerinden karşılanmaktadır. Zaten müstegallat vakıflar da bu tür hayır işlerinin finans ayağını oluşturmak için kurulmuşlardır.¹⁴⁷

1.4.3.4. Müsteğallat vakıflara dahil olmaları bakımından mukâtaalı ve icâreli vakıflar

Müsteğallat vakıflar kendi içerisinde üç kısma ayrılmaktadır. Bunlar; icâre-i vâhideli vakıflar, icâreteynli vakıflar ve mukâtaalı vakıflardır.

Sırasıyla incelenecek olursa icâre-i vâhideli vakıflar müstegallat vakıfların mutlak türünü ifade etmektedir. Bu bağlamda icâre-i vâhideli vakıflar şöyle

¹⁴⁶ Günay, “Vakıf”, 42/478.

¹⁴⁷ Beyaztaş, *İslâm hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali.*, 268 s./96.

tanımlanmaktadır. İcâre-i vâhîde, bir vakfa gelir getirmek üzere tahsis edilen malların (müstegallat-ı vakfiyye) normal işletme şekli bunların bir ve üç yıllık sürelerle kiraya verilmesi bu sürenin sonunda kiranın yine aynı süreler için yenilenmesi veya bir diğer şahsa kiralanmasıdır.¹⁴⁸ Bu tür vakıflar tek kiralı oldukları için icâre vâhideli denilmiş olup ay ve yıl olarak kiralama yetkisi mütevellî heyetine aittir.¹⁴⁹

İcârei vâhîde türündeki vakfî diğer müstegallat vakıflardan ayıran esas özellik kısa süreliğine kiralanmasıdır. Dolayısıyla uzun süreli kiraya verilen vakıflardan ayrılmaktadır¹⁵⁰

Bir diğer müstegallat türü vakıf da icâreteynli vakıflardır. Vakıf mallarının zamanla tahrip olması çeşitli sebeplerle tamir ve yenilenme ihtiyaçlarını ortaya çıkarmıştır. Vakıf mallarının tamiri ve uzun ömürlü olmasını temin etmek üzere vakıf gayri menkulleri için farklı kiralama yöntemleri belirlenmiştir.¹⁵¹ Böylece doğrudan doğruya icâre akdini de ilgilendiren bir uygulamaya geçilmiştir.

İcâre akdi söz bahis olduğunda kira sözleşmesinde menfaate dair bazı şartlar vardır. Bunlardan biri de icârenin belirli bir süre zarfında olmasıdır.¹⁵² İcârei vâhîde vakıfları için kiralama akdinin önemli ilkelerinden biri de kiracı öldüğünde akdin sonlanması durumudur.¹⁵³

İcârei vâhideli vakıflarda zamanın geçmesi ile vakıf gayri menkulleri yıkılmaya yüz tutmuş, yangınlardan dolayı büyük tahribat görmüştür. Vakıf mallarının bu denli vakıf hizmetlerini yerine getiremeyecek vaziyete gelmesi ve vakfın gallesinin tamirat masraflarına yetmemesi dolayısıyla vakıfları imar, amme menfaatinin devamı ve şehirleri tezyin için icâreteynli vakıflara geçiş bir zaruret

¹⁴⁸ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 253.

¹⁴⁹ Ahmet Akgündüz, “İcâre-i Vâhîde”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/388.

¹⁵⁰ Akgündüz, “İcâre-i Vâhîde”, 21/388.

¹⁵¹ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 254.

¹⁵² İcârenin menfaate dair geri kalan şartlarından biri kiralanan eşyanın bilinmesi ve önceden belirlenmesi, diğeri kiralanan eşyanın kullanım tarzının önceden kararlaştırılması hususudur. Ayrıntılı bilgi için bk. Ali Bardakoğlu, “İcâre”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/381.

¹⁵³ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 254.

halini almıştır.¹⁵⁴ Bu ihtiyaçlara binaen vakıf malları satış değerine yakın değerle ömür boyu kiralanırlar. Bu bedel karşılığında vakıf malının tamiratı yapılmış ve sair masrafları karşılanmıştır. Seneden seneye de cüzi bir miktar kira bedeli verilerek vakıf malı sürekli bir gelir kapısı olmaya devam etmiştir.¹⁵⁵ İcâre akdindeki zaman ilkesi zarureten es geçilmiştir. Kıyasa muhalif olsa da imar, menfaatin idamesi ve tezyin gibi zaruri sebepler bu ilkeyi es geçmeye muvaffak olmuştur. Ayrıca bu vakıf malları kiracının ölmesiyle varislerine intikal etmekte aynı usulle kira akdini yenileyerek mal üzerinde tasarruf hakkını ittihaz etmektedir.¹⁵⁶

İcâreteynli vakıflar çıkış itibariyle icâre-i vâhideli vakıflara bağlıdır. Dolayısıyla icâreteynli vakıfların bir önceki formu icâre-i vâhede biçimindeki vakıflardır. Belirli şartlar icâre-i vâhideli vakıflar icâreteynli vakıflara dönüşebilmektedir. Bunlar:

- 1) İcâre-i vâhideli vakıf harap olacak.
- 2) Vakıf malının bağlı bulunduğu vakıf, kendi bütçesinden veya kira gelirinden olmak üzere harap olan malı tamir edemeyecek durumda olması.
- 3) Hakim görüşü ve padişahın izni ile icâre-i vâhideli vakıf icâreteynli vakfa dönüşecek.¹⁵⁷

Konu bağlamında incelenecek son müstegallat vakfı da mukâtaalı vakıflardır. Mukâtaalı vakıflar da icâreteynli vakıflar gibi bir süreci geçmek zorundadır. Söz gelimi mukâtaalı vakıfların çıkış mahalli icâreteynli vakıflarla aynıdır. Tahrip olmuş, tamirat isteyen ve yenilenmesi gereken vakıf malı öncelikle vakıf bütçesiyle restore edilmesi gereklidir. Eğer vakıf bütçesi buna müsait değilse masrafların vakıf malının gallesinden karşılanması yoluna gidilir. Galle ile de restorasyon çalışmaları gerçekleştirilemiyorsa icâreli vakıf yukarıda zikredilen

¹⁵⁴ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/305; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 254.

¹⁵⁵ Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/305; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 254.

¹⁵⁶ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 254; Bilmen, *Hukukî İslâmiyye ve İstılahatı Fıkhiyye Kamusu*, 4/305.

¹⁵⁷ Ahmet Akgündüz, "İcâreteyn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/389; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 254-255.

şartlar dahilinde icâreteynli vakıflara dönüşmektedir. Son olarak da icâreli vakıf icâreteynli vakfa dönüşemiyorsa vakıf malı mukâtaalı vakfa çevrilmiştir.¹⁵⁸

Mukâtaalı vakıf vakıf arazisi üzerine kişinin zemin kira bedelini vererek mülkiyeti de kendi üzerinde olması kaydıyla ev ve ağaç dikebilmesidir.¹⁵⁹ Mukâtaalı usûlü vakıf denilen bu türde yine icâreteynli vakıfta olduğu gibi vakıf arazisi için her sene belli bir kira ücreti ödenmektedir.¹⁶⁰ Buna icâre-i zemin ve mukâtaalı denilmektedir.¹⁶¹

Mukâtaalı vakıfta vakıf arazisi üzerine kurulu ev ve ağaçların mülkiyeti arazinin zeminini kiralayan kişiye ait olduğu için bu kişi kendi mülkiyetinde olan ev ve ağaçları satma hakkına sahiptir. Ancak ev veya ağaçları alacak kişinin zemin kira bedelini ödemesi kaçınılmaz olarak üzerine borç kalmaktadır.¹⁶²

Diğer müstegallat vakıflarında olduğu gibi mukâtaalı vakıfların da oluşum şartları vardır. Öncelikle, süreç icâreteyn vakfında olduğu gibi işlemelidir. Vakıf malı kendisinden yararlanılamayacak derecede zarar görmüş olması gerekmektedir. Dahası vakıf bütçesinden ve gallesinden tamir masrafları karşılanamayacak ekonomik durum olmak zorundadır. Sürecin bu noktasından sonra icâreli vakıflar uygulamaya sokulur. Ayrıca musâkât ve müzâra yöntemleri ile gelir sağlama yöntemleri de tercih edilebilir. Son noktada karz-ı hasen (borç) ile de tamir masrafları görülebilir. İşte sayılan bu yöntemlerin icra edilemediği zaman mukâtaalı vakıfların kurulması kaçınılmaz olan bir yöntemdir.

Dolayısıyla vakıf malına gelen zarar bağlamında tamir yöntemleri ve ekonomik süreç mukâtaalı vakıfların birinci şartını oluşturmaktadır.

¹⁵⁸ Nazif Öztürk, “Mukâtaalı Vakıf”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2020), 31/132; Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 256.

¹⁵⁹ Öztürk, “Mukâtaalı Vakıf”, 31/132.

¹⁶⁰ Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 257.

¹⁶¹ Öztürk, “Mukâtaalı Vakıf”, 31/132.

¹⁶² Aydın, *Türk Hukuk Tarihi*, 257.

Mukâtaalı vakıfların ikinci şartı ise genel anlamda ifade edilmek üzere yetkili mercilerin izni denilebilir. Bahsi geçen izin mütevellinin muvaffakiyeti, hakimin hükmü ve sultanın izni ile tamam olan sürecin neticesidir.¹⁶³

¹⁶³ Öztürk, “Mukâtaalı Vakıf”, 31/132.

İKİNCİ BÖLÜM: VAKIF HUKUKUNDA MÜLKİYET

2.1. HANEFİLERE GÖRE VAKIF MÜLKİYETİ

Hanefî mezhebinde sahih vakıfların¹⁶⁴ türlere ayrılması mülkiyet bakımından farklılık arz etmesine sebep değildir. Her ne kadar farklı statüde vakıflar da olsalar mülkiyet bakımından tüm vakıflar aynıdır. Ancak mukâtaalı vakıflardaki vakıf arazisi üzerine dikilen ev ve ağaç bu noktada karışıklığa sebebiyet vermemelidir. Çünkü vakıf arazisi ile şahsın ev ve ağacı mülk olma bakımından birbirinden ayrılmaktadır. Vakıf arazisinden ayrı olarak mukâtaalı vakıflarda arazi üzerine dikilen ağaç ve evlerin mülkiyeti diken kişiye aittir. Bu husus yukarıda, mukâtaalı vakıflar bölümünde anlatılmıştır.

Hanefî mezhebine göre mülkiyete konu olan malın yani mülkün sahibinin (mâlikinin) olmaması düşünülemez bir husustur. Mülk zorunlu olarak mâlikin neticesidir. Bu ilke doğrultusunda Hanefî mezhebine göre vakıf malı da mal olmaya devam ederek mülk olma vasfını korur durumda kalacaktır. Ancak vakıf malının mülkiyeti hususunda mezhep içinde iki farklı görüş ortaya çıkmıştır.

İlk olarak İmâm-ı Âzam'ın görüşü ele alındığında ona göre vakıf malı vâkıfın mülkünde olmak üzere menfaatinin tasadduk edilmesi şeklinde anlaşılmıştır.¹⁶⁵ Yukarıda geçen tanımlarda da belirtildiği üzere âriyet gibi tasadduk edilmesi kabul edilmiştir. Bu görüşe göre vakfedilen mal vakfeden kişinin mülkiyetinde kalır, mülkiyet dışı ilan edilemez. Mülkiyet dışı ilan edilmemesinin sebebi olarak da mal olan nesnenin aslı, mülk edinilmek için yaratılmış şey şeklinde kabul edilmesidir. Bu nesne ele geçirildiğinde mülkiyetlik vasfı vücut bulmuş demektir. Vücut bulduktan sonra nesnedeki mülkiyetlik vasfı aslı bâkî kaldığı müddetçe düşürülemez.¹⁶⁶ Malın mülkiyetsiz olamayacağı vurgulanarak bir mâlik üzerinde mülkiyetin devam edilmesinin zorunlu olduğu mülkiyet teorisi üzerinden anlatılmıştır.

¹⁶⁴ Örneğin hayrî vakıflar ile zürri vakıflar veya müstegallât vakıflar sahih vakıflar içerisinde değerlendirilmektedir.

¹⁶⁵ Molla Hüsrev, *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhı*, thk. Ahmed Davudoğlu, çev. Arif Erkan (İstanbul: Eser Neşriyat, 1979), 3/151; es-Serahsî, *Mebûsât*, 12/51.

¹⁶⁶ es-Serahsî, *Mebûsât*, 12/51.

Hanefî mezhebi alimlerinden bir kısmına göre vakıf işleminin, mülkiyeti sona erdiren bir işlem olduğu ileri sürülmüştür. Nitekim köle özgür kaldığında efendinin mülkiyetinde olan mal olma vasfı sona ermektedir. Dahası kölelikten azad olan insan da başkasının mülkiyetine geçmemektedir.¹⁶⁷ Genel çerçeveye göre bakıldığında vakıf malı köle gibi değerlendirilmiştir.¹⁶⁸ Dolayısıyla mezkur alimlerin vakıf hukukunu oluştururken kölelik hukukunu esas aldıkları görülmektedir. Bu noktada Serahsi, “Hanefî alimler” ifadesini açmamıştır ancak vakıf hukukunu kölelik hukukuna göre oluşturmuş olan Ebû Yûsuf (ö. 182/798), Hanefî alimler tabiriyle kastedilen kişi olabilir.¹⁶⁹ Ebû Yûsuf ve İmam Muhammed mülkiyeti sona erdiren bir yaklaşım benimsemekle beraber bu sona erme durumu vâkıftan sonraki süreç için geçerlidir. Vâkıf için mülkiyet düşmüştür. Ancak mal mülkiyete konu olmaktan çıkmadığı için Allah’ın mülkiyetine geçirilmiştir denilebilir. Mülkiyetin ıskatı olarak maruf bu işlem kölenin azad edilmesinin hukuki ve teknik karşılığıdır. Vakıf hukukunu köle hukuku tasavvuru üzerine bina eden Ebû Yûsuf’un¹⁷⁰ görüşüne göre mülkiyetin ıskatıyla zaruri ihtiyaçların karşılanabileceği, bunun da dinde benzeri bir uygulamasının olduğu ifade edilmiştir. Mescitler bunun en belirgin örnekleridir.¹⁷¹

el-Kâfi şerhi Mabsut’ta Serahsi, vakıf malının vâkıfın mülkiyetinden çıktığını fakat başka birinin mülkiyetine girmediğini ifade eden ana metni yorumlayarak malın vâkıfın mülkiyetinden çıkmadığını ifade etmiştir. Karmaşık bir yorum gibi görülse de Serahsi asıl maksadın malın mülkiyetinin bir başkasına geçmesini engellemek olduğunu ve zorunlu olarak malın vâkıfın mülkiyetinde kalması gerektiğini ileri sürer.¹⁷² Bu hususta mülkiyet bahsinin pratik sonucu

¹⁶⁷ Serahsi bu görüşü eleştirirken köle olan şahsın evveliyatta insan yani mâlik olmak için yaratıldığına, arazî bir durum sebebiyle mülke konu olduğuna ve her an değişip mâlik olabilme yetkisini kazanabileceğine dikkat çekmiştir. Mâlik olma yetkisini elde etmek de mülkiyete konu olmaktan çıkaracağı için mülkiyet bahsi namına doğru bir kıyas değildir. es-Serahsî, *Mabsût*, 12/51.

¹⁶⁸ es-Serahsî, *Mabsût*, 12/48-49.

¹⁶⁹ Ebû Yûsuf’un vakıf hukukunu oluştururken esas aldığı tasavvur için bk. Nurullah Pakat, “Hanefî Mezhebinde Şâyi’ Malın Vakfı ve Konu Üzerindeki Tartışmalar (*Dergi*) V/2 (2020), 208.

¹⁷⁰ Pakat, “Hanefî Mezhebinde Şâyi’ Malın Vakfı ve Konu Üzerindeki Tartışmalar = Endowment of Joint (Sâyi’) Properties in Hanafi School of Thought and the Relevant Discussions”, 209.

¹⁷¹ Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî İbnü'l-Hümmam, *Şerhu Fethi'l-Kadîr* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/191.

¹⁷² es-Serahsî, *Mabsût*, 12/48.

belirmektedir. Mülkiyet eğer vâkıftaysa devlet başkanı dâhil hiçbir kimse bu mülkiyet hakkına dokunamayacaktır.

Ebû Hanîfe'nin, mülkiyetin vâkıfın üzerinde olduğunu kabul etmesinin sebebi vâkıfın yetkilerine dair hususlardır. Şöyle ki vâkıfın vakfettiği maldan farklı şekillerde yararlanması, malın gelirlerinin nereye harcanacağını belirlemesi âriyet hukukuna benzemektedir ki âriyette mal kişinin mülkiyetinde kalmaya devam ederek ödünç alan kişi malın menfaatinden yararlanmaktadır.¹⁷³ Vakıf malında faydalanma ve menfaatin tahsis edileceği ciheti belirleme yetkisi vâkıfa verildiğinden¹⁷⁴ mülkiyet de onun üzerinde kalmalıdır.

Mülkiyetin bazı Hanefî alimlere göre Allah'a nispet edilmemesinin muhtemel sebeplerinden biri milk ve mülk kavramlarının farklılığından olabileceği ihtimali vardır. Çalışmada açıklandığı üzere milk, mal üzerindeki tasarruf yetkisini ifade ederken mülk, hükümranlılığı ve hakimiyeti ifade etmektedir. Muhtemelen eşya ve borçlar hukukunda faal bir işleme dahil olmama bakımından milk kavramı bu hususta Allah Teâla için kullanılmamıştır.

Vakfın mülkiyeti hususunda İmâmeyn'in görüşü farklıdır. Onlara göre vakıf malı menfaati halka tahsis edilen mülkiyeti de Allah'a ait olan temlûk ve temellükten men edilmiş¹⁷⁵ olan bir mülktür.¹⁷⁶ İmâm-ı Âzam ile talebeleri arasındaki görüş farklılığı, esas aldıkları hadis-i şeriflerden kaynaklıdır. Örneğin Ebû Hanîfe'nin esas aldığı hadis-i şerif *لا حبس عن فرائض الله*¹⁷⁷ hadisidir.¹⁷⁸ Allah'ın ferâizinde habs yoktur hadisi ile kastedilen mâlikin ölümünden sonra varisler arasında taksimden habs edilir mal yoktur anlamıdır. Yani mal sahibi öldükten sonra taksim edilecek mal için vakıf işlemi düşünülemez, mal üzerinde habs kurulamaz demektir. Binaen aleyh vakıf malını da vâkıfın mülkiyetinde değil

¹⁷³ İbnü'l-Hümmam, *Şerhu Fethi'l-Kadîr*, 6/191.

¹⁷⁴ "Şart-ı vâkıf nass-ı Şâri' gibidir" ilkesi gereği mülkiyeti kendisinde olmasa bile vâkıf, vakfın işleyiş ve uygulamasına bazı şartlar ekleyebilmektedir. Ancak bu şartlar şer'î ilkelere aykırı olmamak kaydıyla kabul edilebilmektedir. Erturhan Sabri, *Temel Fıkıh Bilgileri* (İstanbul: hikmetevi Yayınları, 2018), 70.

¹⁷⁵ Mülkiyetin Allah'a ait olduğu şeklindeki görüşler esasen vakıf malının kimsenin mülkiyetinde olamayacağını ifade etmek için ortaya konmuştur. Sabri, *Temel Fıkıh Bilgileri*, 67.

¹⁷⁶ Molla Hüsrev, *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhı*, 3/151.

¹⁷⁷ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Bin Ali el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, thk. Muhammed Abdulkadir Atâ (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 2003), 6/268.

¹⁷⁸ Molla Hüsrev, *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhı*, 3/177.

Allah'ın mülkiyetinde kabul eden kimse Allah'ın malı habs edilir demeye gelmiştir. Mülkiyet, Ebû Hanîfe'ye göre Allah'ın malını habs etmek anlamından ayırmak için vâkıfın üzerinde sabit tutulmuştur.¹⁷⁹ Buradaki mülkiyet görüşünün pratik sonucu ise paragrafta ifade edildiği gibi temlik ve temellükten men etmektir. Mülkiyet eğer Allah'a aitse devlet başkanı dâhil hiçbir kimse bu mülkiyet hakkına dokunamayacaktır. Esasen mezhep imamları farklı yaklaşımlar ile aynı maksada yani dokunulmaz bir mal mefhumuna ulaşmaya çalışmışlardır denilebilir.¹⁸⁰

İmâmeyn'in delil aldığı hadis-i şerife gelmeden önce yukarıda geçen habs kavramıyla ilgili bilgi verme gereği hissedilmiştir. Vakıf ve habs kavramları esasen aynı anlamda kullanılsa da Irak ekolü denilen Hanefî doktrininde vakıf tabiri meşhur olmuş, hicaz ekolü denilen Malikî mezhebinde ise habs tabiri yaygınlık kazanmıştır.¹⁸¹ Habs ile vakıf kavramları aynı anlamı taşıyalar da habs kelimesinin biraz daha özel anlam taşıdığını söylemek doğru olacaktır. Şöyle ki hicaz ehli habs kavramıyla aile vakıflarını anlıyorlardı. Bu durum Irak ekolünce miras hukukunun uygulanmasının önüne geçerek bir çeşit hîle-i şer'iyeye şeklinde mülhaza ediliyordu. Ebu Hanîfe'nin de vakıf işlemine sıcak bakmamasının

¹⁷⁹ Molla Hüsrev, *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhı*, 3/177.

¹⁸⁰ Dokunulmaz bir mal mefhumunun kastedildiği mutlaklıdır. Zira sebep olarak kaynaklarda bu hususa dikkat çekilmektedir. Ancak vakıf hukukundaki istibdâl kavramı mevzunun karmaşıklığa düşmesine sebebiyet verebilmektedir. İstibdâl bir vakıf hukuku terimi olarak vakıf malının, mülkiyet altındaki başka bir mal ile değiştirilmesi anlamına gelmektedir. Ahmet Akgündüz, "İstibdâl", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001); Vakıf Hukukunun en temel ilkesine aykırı gözükken bu uygulama esasen vakıf malının faydalanılamaz hale gelmesi, gelir elde edilememesi ve kendi masraflarına yetememesi dolayısıyla gündeme gelmiştir. Genel işleyişi bakımından Hanefî mezhebine göre caiz olmakla birlikte belirli şartlar dahilinde malikiler de cavez vermektedir. Hanbenli ve şâfi mezhebine göre ise caiz olmamakla birlikte münferid bir iki hususta istisnâ olarak cevaz verilmiştir. Murat Beyaztaş, *İslâm hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali*. (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016); Akgündüz, "İstibdâl"; Ancak istibdâl konusunda serbestlik ve arzu edilen her vakitte icra edilecek kadar genişlik yoktur. Mezkur işlemin gerçekleşmesi için belirli şartlar yerine getirilmelidir. Bu şartlar çerçevesinde dahi büyük tartışmalar cerayan etmiş istismar edilme tehlikesine bianaen tedbir amaçlı fetvalar ve kanunlar çıkarılmıştır. detaylı bilgi için bk. Beyaztaş, *İslâm hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali*; Akgündüz, "İstibdâl". İstibdâl, vakıf malının mülkiyeti hususundaki tüm genel geçer ilkeleri yıkarak istisnai bir işlem şeklinde vücut bulmuştur. Mescid için vakfedilen araziye dahi istibdâl cevazı verilirken vakıf malının satılamazlığı, diğer bir ifadeyle mülkiyet intikalinin gerçekleşmemesi bu çalışmanın ana iddiasıyla çelişik gibi görülmektedir. Ancak istibdâl konusuna vakıf malının yenilenmesi, hizmet ve kamu yararının devamlılığı açısından bakmak gereklidir. Harap olmuş malı iyileştirme yahut vakıf kurumunu canlı tutma gayesi ile bu işleme belirli şartlar dahilinde başvurulmuştur. İstibdâl, çalışma konusunun dışında kaldığı için mezkur hususların ayrı ve ayrıntılı bir araştırma konusu olduğunu ifade etmek yerinde olacaktır. Binaen aleyh bu konuda yukarıda verilen bilgiler yeterli görülmüştür.

¹⁸¹ Bedir, *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 143.

sebepleri arasında görülen bu husus hukukî çelişki olarak addediliyordu. İmam Muhammed'in, vakfı sadaka kavramı içerisinde ele alması malın ailede kalıcılığını sağlama gayesinden ziyade Allah'ın rızasını kazanma düşüncesiyledir. Bu ayrıntı bilgiye binaen vakıf tabirinin öne çıktığı düşünülmektedir.¹⁸² Malın herhangi bir şahsın mülkiyetine geçmemesi itibariyle vakıf, vasiyet işleminden ayrı olarak değerlendirilmiştir. Vasiyet işleminde kişinin malın üçte birlik kısmı üzerindeki tasarrufu söz konusudur.¹⁸³ Vakıfta ise böyle bir sınırlama yoktur. Ancak maraz-ı mevtin hukukî işlemleri bazı sınırlamalara tabi olduğu için ölüm hastalığında yapılan vakfın belirli sınırlamalar dahilinde geçerli olacağı de gözden kaçırılmamalıdır.¹⁸⁴

İmâmeyn'in delil aldığı hadis-i şerif ise çalışmada vakfın menşei konusunda ele alınan Hz. Ömer hadisidir ki içinde Ebû Hanîfe'nin sakındırmaya çalıştığı bir anlam mevcut değildir.

İmâmeyn'in vakıf tarifi de şöyledir: Bir mülkün menfaatini halka tahsis edip aynını Allah Teâla'nın mülkü hükmünde olarak temlik ve temellükten müebbeden men etmektir. Vakıf malının Allah'ın mülkünde olduğunu ileri süren görüş bu tanımda açıkça beyan edilmiştir. *el-İhtiyar* metninde Ebû Yûsuf'un Bağdat'a gelmeden önce Ebû Hanîfe'nin görüşünü savunduğu ancak Bağdat'a geldikten sonra Hz. Ömer hadisini öğrendiği ve görüşünden döndüğü nakledilmektedir. Arkasından da şayet Ebû Hanîfe bu rivayeti duymuş olsaydı görüşünden vazgeçerdi şeklindeki ifadeleri de aktarılmıştır.¹⁸⁵ Dolayısıyla Ebû Hanîfe ile talebeleri arasındaki görüş ayrılığı konu ile ilgili rivayete ulaşılmamış olmasından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Ancak mülkiyetin kimde olacağına dair ileri sürülen görüşün sebeplerine detaylı inilmediği görülmektedir. Örneğin İmameyn tarafında mülkiyetin neden Allah'a ait olması gerektiğine dair detaylı bir kayıt bulunamamıştır. Ancak Ebû Hanîfe mülkiyetin vâkıfın üzerinde kalması

¹⁸² Bedir, *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 148-149.

¹⁸³ Abdüsselam Arı, "Vasiyet", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2012) 42/552-555.

¹⁸⁴ Detaylı bilgi için bk. Ali Bakkal, "Maraz-ı Mevt", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 28/39-41.

¹⁸⁵ Ebû'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1937), 3/41.

gerektiğine dair çalışmanın ulaşabildiği sebepler, Allah'ın ferâizinde habs yoktur hadisinden sakındırma, vâkıfın yetkilerinin ariyete benzemesi ve Hz. Ömer hadisine ulaşamamadır. Buradaki geçerli sebebin sakındırma ve âriyete benzer olması gerekmektedir. Nitekim konu hakkında yeni bir rivayete ulaşmak, bir ihtimal yeni bir görüşün sadece ilk adımını oluşturacaktır.

İmâmeyn'e göre malın Allah'ın mülkünde olması bir isimlendirme değil temlik ve temellükten alıkoyma gayesinin bir ürünü de olabilmektedir. İmâmeyn'nin görüşleri aktarılırken mülkiyetin ıskat edilmesi ile satılmaz, miras bırakılmaz ve hibe edilemez kayıtları düşülmüştür. Dinde benzeri bir uygulama olarak mescitlerin mülkiyeti hususu gündeme getirilmiştir. İskat-ı mülkiyet argümanının da hacetleri karşılama imkanı olduğu üzerinde durulmuştur. İskat ise mülk olmaktan çıktığını yani malın alım satım gibi hukuki işlemlere kapalı olduğunu, bir nevi mal olma vasfını kaybettiği anlamını ortaya çıkarmaktadır. Nitekim kölenin azad olması hususunda önceden mal olan köle sonrasında mülkiyet alanından çıkarak malik olabileme alanına intikal etmiştir. Ancak Serahsî'nin yukarıda beyan edilen ilkesine göre mal mülk olmaktan çıkarılamaz, kölenin mülk olması arızî bir durumdur sonradan mülk olmuştur ve azad edilince aslî mahiyetine geri dönerek malik olma vasfına kavuşmuştur. Eşya, yani mülk olmak üzere yaratılan bir mal ise bu vasfını yitiremez. Serahsî'nin mülkiyet bahsinde Ebû Hanîfe'yi takip ettiği bilindiği için mezhep ilkelerinin çeliştiğini düşünmek burada yersiz kalacaktır.

Vakfın mülkiyetine dair tartışmalar mezhep içinde esaslı bir şekilde sürdürülürken İmam Muhammed vakıf sistematiğini sadaka müessesesine bağlayarak temellendirmiştir. Böylece vakıf referansı güçlü bir kurum olarak şer'î bir nitelik kazanabilecektir.¹⁸⁶

Ebu Hanîfe'nin görüşünü takip eden mezhep fakihleri, vakıf mülkiyeti bahsinde bir malın mülkiyetinin vâkıftan çıkması halinde kimin mülkiyetine geçtiğini sorarak mezhep içindeki karşı görüşte olan fakihlere eleştirel bir

¹⁸⁶ Bedir, *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 144.

yaklaşım sergilemişlerdir. Bu bağlamda “mevcut olan her bir malın mülkiyeti ve maliki olmak zorundadır” gibi bir ilke benimsedikleri görülmektedir.¹⁸⁷ Böylece mezkur fakihler için mülkiyetin vâkıftan çıkmayacağı ve malın istenildiği vakitte vakıf işleminden dönülüp alım satım, miras gibi hukuki işlemlere konu olabileceği görüşü benimsenmiştir.

Cevaben İmam Muhammed malın mülkiyetinin vâkıftan çıktığı sonrasında da başkasının mülkiyetine girmediği, menfaatinin ise başkalarına ait olduğunu ileri sürmüştür.¹⁸⁸ Burada “Başkasının mülkiyetine girmediği” ifadesi ile kastedilen, müşahhas bir kişiliktir. Mülkiyetin Allaha ait olması görüşüyle çeliştiği de düşünülmemelidir. Zira mülkiyetin Allah’a ait olması ifadesi mecazî bir tabir olup esasen mülkiyetin bir başkasına geçemeyeceği ifade edilmek istenmiştir.¹⁸⁹ İmam Muhammed’in “başkası“ olarak ifade ettiği kişi de aslında Hukuki işlemlerde faâl olabilen kimsedir. Allah için ise bu durum muhaldir. Mülkiyetin Allah’a ait olduğu görüşü İmam Muhammed tarafından takdîrî bir mülkiyet olarak anlaşılmış olması pek muhtemel gözükmemektedir.

İmam Muhammed karşı görüşte olanların eleştirel yaklaşımlarına cevaben mescid ve kabirlerin mülkiyetinin bir başkasına ait olmadığını kabul edebildikleri halde vakıf malı için aynı durumun nasıl söz konusu olmadığını sorarak eleştirisini ve cevabını ortaya koymuştur.¹⁹⁰ İmam Muhammed’in bu ifadeleri vakıf malının mülkiyeti konusuna açıklık getirmekten ziyade karşı tarafı çelişkiyle itham etme şeklinde anlaşılmıştır.¹⁹¹ Ancak İmam Muhammed’in kendi ifadesiyle vakıf malının vâkıfın mülkiyetinden çıktığı, başkasının (müşahhas bir kişi) mülkiyetine girmediği ifadesiyle mülkiyeti ebediyyen askıda¹⁹² bir mülkiyet teorisini anlamak gayet mümkün gözükmemektedir.

¹⁸⁷ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 12/99.

¹⁸⁸ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 12/99.

¹⁸⁹ İbn Âbidîn de mülkiyetin Allah’a ait olduğu lafzını açarak bir başkasının mülkiyetine girmeyen mal şeklinde izah etmiştir. İbn Âbidîn, *Reddû'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*, 6/521.

¹⁹⁰ eş-Şeybânî, *el-Asl*, 12/100.

¹⁹¹ Bedir, *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*, 147.

¹⁹² Askıda mülkiyet teorisini esasında mezhepler için yabancı bir kavram değildir. Örneğin Şâfi mezhebine göre meclis ve şart muhayyerliğinde muhayyerlik sürecinde mülkiyetin kimde olduğuna dair görüşler arasında mülkiyetin askıda olduğu görüşü de serdedilmiştir. H. Yunus Apaydın,

Mütekavvim mal olarak adlandırılan bazı malların mülke konu olmaması mülke konu olmayan nesne ya da mal hususunu anlamaya yardımcı olabilir gözükmektedir. Nitekim bir ton pirinç içinden iki adet pirinç alınsa bu pirinçler kendisinden fayda temin edilemediği için gayri mütekavvim mal sayılmakta ve tazmine gerek kalmamaktadır. Yine bir arazide yürüyen kişinin ayağına toprak bulaşsa bu toprağın da aynı şekilde tazmini gerekmemektedir. Halbuki mülke konu olan mal veya nesne zayi edildiğinde bunun tazmini gerekmektedir. Peki buradaki iki adet pirincin mülkiyeti nerededir ? şeklinde soru sorulduğunda mülke konu olmayan nesne yaklaşımı gündeme gelebilmektedir. Her ne kadar karşı görüşte olan fakihlerin, mülke konu olmayan mal olamaz yaklaşımları aksi iddia edilemez gibi görülse de İmam Muhammed'in ifadeleri ile mülke konu olmayan nesne tabiri literatürde kendine yer bulmaya layıktır. Hanefî doktrininde mülke konu olmayan mal, Ebû Hanîfe ve ekserî Hanefî fakihlere göre yok sayıldığı (düşünülmediği) için İmam Muhammed'in yaklaşımı yeterli bir cevap olarak görülmemiş olabilmektedir. Netice itibariyle İmam Muhammed, Hanefî doktrininde mülkiyete konu olmayan mal tabirini tam anlamıyla yerleştirememiş olsa bile tabirin adını koymadan vasfetmiş denilebilmektedir. Konunun konjonktür gereği mezhebin temel sistematığı dışında görülmesi gibi algılanabilecek muhtemel sebepler İmam Muhammed'in tavrını açıklayabilir.

Mülkiyetsiz nesne hususuna atıfla ifade edilebilecek bir başka yaklaşım da şöyledir. Bir arsanın ya da yapının mescid olarak vakfedilmesi ya da herhangi bir malın vakfedilmesi teknik olarak o malın mülkiyetini izale etmektir. Çünkü bir mescidin mülkiyetinin bir başkasında olması fikhen sahih kabul edilmemektedir.¹⁹³ Malın izale olması demek de malın rakabesi üzerindeki tüm tasarruf yetkilerinin yok olması anlamına geldiğinden maliksiz bir mal mefhumu gündeme gelmektedir. Genel Hanefî fıkıh sistematığı içerisinde maliksiz bir mal

“Muhayyerlik”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/27; Yine Hanefî mezhebinde Ebû Hanîfe'ye göre akidde şart muhayyerliği, müşteri lehine olduğu zaman malın mülkiyeti akid sonuçlanana kadar askıdadır. Yani malın mülkiyetin satıcıdan çıkar ancak müşterininkine girmez. Aynı şekilde bedel de müşterinin mülkiyetinden çıkar satıcınıninkine girmez. Recep Özdemir, “İslâm Hukukunda Şart Muhayyerliği”, *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (03 Şubat 2017), 163.

¹⁹³ Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî el-Kudûrî, *et-Tecrîd Mevsûatü'l-Kavâidu'l-Fıkhîyyeti'l-Mukârene*, thk. Merkezü'd-Dirâseti'l-Fıkhîyyeti ve'l-İktisâdiyyeti (Kahire: Dâru's-Selâm, 2006), 8/3783.

mefhumu da olmadığı için tıkanıklık zuhur etmektedir. Ancak İmam Muhammed mülkiyeti kaldırılmış malın fıkıh sistematiği içerisine mescid unsuruyla girebileceğini zımnen ifade etmiştir. Böylece vakıf mallarının esasen mülkiyetsiz bir nesne olduğunu kabul etmek en doğru yaklaşım olacaktır.

Vakıf malı nesne olarak kabul edilirse eşya üzerindeki yetki türünün de ifade dilmesi gerekmektedir. Nitekim eşyalar¹⁹⁴ için milk ve hukuk düzeyindeki yetki türleri çalışmada zikredilmişti. Vakıf malı madem mülkiyeti izale olan bir eşya, o halde yetki düzeyi de milk olmamalıdır. Aynına malik olmadan kendisinden yararlanan mallar için hakku'l-ihtisas kavramı tekrar gündeme gelmektedir. Ayrıca bu hakka göre malın milke dönüşme ihtimali de yoktur. Hak sahibinin sadece kendisi maldan yararlanabilmektedir.

Mal olan bir nesne üzerinde kurulacak olan hak türü milktir. Mal olmayan ve bazı mal olan nesnelere üzerine kurulacak hak türü de ihtisas denilen özel yetki hakkıdır. Bu yetki türü özel mülkiyete konu olan mallar için söz konusu değildir. Bir başkasının malını ona sahip olmaksızın kullanma yetkisi düşünülemez.¹⁹⁵ Ancak yukarıda hakku'l-ihtisas başlığı altında geçtiği üzere kamu mülkiyetine ait olan pazar alanı ve sahipsiz arazi ya da istifade anında özel mülkiyete konu olmayan malda hakku'l-ihtisas geçerli olmaktadır.¹⁹⁶ Vakıf malı ile karşılaştırıldığında vakıf malı da mülkiyeti izale olan bir mal olduğu için mal üzerindeki yetki türünün milk düzeyine çıkma ihtimali yoktur. Sadece vakıf malına yönelik hakku'l-ihtisas düzeyinde doğrudan yararlanma hakkı vardır. İşte bu şekilde anlaşılıyor ki vakıf malı memlûk olmaktan çıkmış yani mescit gibi mülkiyeti izale olmuş bir nesne yahut değeri olsa bile mülkiyete elverişsiz bir maldır. Binaen aleyh hakku'l-ihtisas yetki düzeyinde kişilere vakıf malından yararlanma hakkı sunulmaktadır. Ancak bu anlatılanların tamamı sahih ve hayrî vakıflar için geçerli olan bir durumdur. Nitekim gayri sahih vakıfların mülkiyeti izale olunan mülkiyet türünden değildir. Gayri sahih vakıfların mülkiyeti vakıflar konusunda geçtiği üzere devlete aittir. Demek oluyor ki gayri sahih vakıflar

¹⁹⁴ Eşyaların mali değerinin olması ayrı bir konu mülkiyete ait olması ayrı bir konudur. Bu bağlamda her malın maddi değeri vardır ancak her maddi değeri olan mal memlûk bir mal değildir denilebilir.

¹⁹⁵ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 245.

¹⁹⁶ Hacak, *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi.*, 245.

üzerindeki yetki türü zaten milk düzeyindedir. Hayrî vakıflar da yetki bakımından hakku'l-ihtisasa girmektedir. Ancak müstegallât vakıflar yetki bakımından milk yetki türü altına girmektedir. Çünkü mevcut malın menfaatinin kiralanmasıyla elde edilen gelir vakıf lehtarları için harcanacaktır.

2.2. Şâfiîlere Göre Vakıf Mülkiyeti

Şâfiî mezhebinde de Hanefî mezhebinde olduğu gibi ihtilaf mevcuttur. Maverdî (ö. 450/1058) bu hususta bilgi vermeden önce mezhep ashabının mülkiyetin kimde olacağına dair ihtilaf ettiğini ifade etmiştir.¹⁹⁷ Öncelikli olarak tartışılan konu vakıf işlemi gerçekleştiğinde vâkıfın mülkiyetinin zâil olup olmaması durumudur. Bu sorunun önemi, cevabı mülkiyetin kimde olacağına dair hususu pekiştirmesindedir. Mezhep içinde vâkıfın mülkiyetinin zail olmayacağına dair görüş çıksa da Mâverdi bu görüşün hatalı olduğunu ifade etmiştir. Nitekim vâkıfın malını vakfetmesindeki amacı malın rakabesinden ve menfaatinden ilişkisini keserek mülkiyeti zail etmektir. Bey' akdi, köle azad etme ve diğer hukuki işlemlerde olduğu gibi burada da mal üzerindeki mülkiyet bağının kesilmesi esastır.¹⁹⁸ İhtilaftan önce mezhep için sahih kabul edilen görüşü mülkiyetin vâkıf için zail olması şeklinde ifadeler kullanarak işaret etmiş, devamında ise detaylandırarak ortaya koymuştur.

Mâverdî'nin verdiği bilgiler etrafında Şâfiî ulema vakfedilen malın vakfeden kişinin mülkiyetinden çıktıktan sonra kimin mülküne girdiği hakkındaki görüşleri üç ayrı surette aktarmıştır. Birinci surete göre iki görüş vardır birinci görüş malın mülkiyeti vâkıftan çıkarak Allah'ın mülkiyetine intikal etmiştir. Konu hakkında İmam Şâfiî'ye (ö. 204/820) râci görüşler mevcuttur. Zikredilen ikinci görüşe göre vakıf malının mülkiyeti mevkufun aleyh olarak vakıf lehtarlarına aittir.

Birinci suret zikredildikten sonra vakıf mülkiyeti bahsinin ikinci suretine göre şâfiî mezhebi içinde tek görüş vardır o da vakfedilen malın mülkiyetinin

¹⁹⁷ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi'sh-Şâfiî ve Hüve Şerhu Muhtasarı'l-Müzenî*, 7/515.

¹⁹⁸ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi'sh-Şâfiî ve Hüve Şerhu Muhtasarı'l-Müzenî*, 7/515.

Allah'a intikal ettiği görüşüdür. Son olarak üçüncü surette de tek görüş olup vakıf malının mülkiyeti mevkufun aleyhe intikal etmektedir.¹⁹⁹

2.3. Mâlikîlere Göre Vakıf Mülkiyeti

Yukarıda ifade edildiği üzere malikî mezhebine göre vakıf aslı baki kaldığı müddetçe bir şeyin menfaatinin bahşedilmesidir (istifadeye sunulmasıdır). Mâlikî kaynaklarda vakıf malının mülkiyeti Hanefîlerde olduğu gibi Takdiri bir mülkiyet de olsa vâkıfın üzerinde olduğu kabul edilmiştir.²⁰⁰ Malikî kaynaklarda mevkufun aleyhin de vakıf malı üzerinde mülkiyetinin olduğu ifade edilmektedir ancak bu mülkiyetin devamlı bir ayn mülkiyeti olmadığı izah edilmiştir. Mevkufun aley sadece vakıf malının gallesini mülkiyetine geçirebilmektedir. Ama bu mülkiyette ayn devamlılık arz eden bir mal sayılmamaktadır.²⁰¹

Vakfedilen malın mülkiyeti vâkıfın üzerinedir ancak bu mülkiyet sefih kişiye uygulanan hacr gibi kısıtlanmış bir mülkiyettir. Bu da alım, satım ve hibe gibi hukuki işlemlere mani olacak bir kısıtlamadır.²⁰²

2.4. Hanbelîlere Göre Vakıf Mülkiyeti

Hanbelî mezhebine göre vakıf bir malın elden çıkması anlamında maruf bir terimdir. Malı idame edecek bir vekil tayin etme durumu da olduğundan teberru' akitlerinden sayılmıştır ancak hibe ve miras gibi karşı tarafın kabulüne mevkuf bir hukuki işlem de değildir.²⁰³ Hanbelî kaynaklarda da vakıf işlemi köle azad etme işlemine kıyas edildiğinden köle azadında olduğu gibi sadece kavli olarak vakıf yapmak mevkufun aleyhin kabulüne gerek kalmadan gerçekleşmektedir. Bu bağlamda mal, sahibinin mülkiyetinden çıkmaktadır.

¹⁹⁹ el-Mâverdî, *el-Hâvi'l-Kebîr fi Fıkhî Mezhebi'l-İmâmi'sh-Şâfiî ve Hüve Şerhu Muhtasarı'l-Müzenî*, 7/515.

²⁰⁰ Şemsüddin Ebû Abdullah Muhammed Bin Muhammed Bin Abdurrahman el-Hattab er-Ruaynî, *Mevâhibu'l-Celîl fi Şerhi Muhtasari Halîl* (Dimeşk: Dâru'l-Fıkr, 1992), 6/17.

²⁰¹ Halil Bin İshak Bin Mûsa Ziyauddin el-Cündî el-Mâlikî el-Mısırî el-Cündî, *et-Tavdîh fi Şerhi'l-Muhtasari'l-Ferî li İbni'l-Hâcib*, thk. Ahmed Bin Abdulkerim Necib (Kahire: Merkezî Nuceybuviyye li'l-Mahtûtât ve hidmeti't-Türâs, 2008), 7/309.

²⁰² ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühu*, 10/7602.

²⁰³ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâilî el-Makdisî İbn Kudâme, *el-Kâfi fi Fıhki'l-İmami Ahmed*, thk. Muhammed Fâris - Mesud Abdulhamid su'denî (Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1994), 2/254.

Allah'a yakınlaşma maksadıyla malın sahibinin rakabe ve menfaat mülkiyeti yok olmuştur. Kurbiyet maksadı ile vakfedildiği için malın mülkiyeti Hanbeli kaynaklara göre Allah'a aittir şeklinde görüş²⁰⁴ beyan edilmişse de tercihe şayan görülen görüş vakıf malının mevkufun aleyhin mülkiyetinde olmasıdır.²⁰⁵ Aslında kaynaklarda bu iki görüşte zikredilmektedir ancak mülkiyetin Allah'a ait olduğu ifade edilen kısım قیل (gîle) kaydı ile aktarıldığından diğer görüşün daha güçlü olduğu izlenimi oluşmaktadır. Mülkiyet mevkufun aleyhe aittir çünkü vakıf lehtarları mal sahibinin rakabe mülkiyeti üzerindeki tasarruf yetkisini yok etmiştir. mülkiyetin sona ermesine ve intikaline sebep olduğu için vakıf lehtarı olan kişi veya kişiler vakıf malının yeni sahipleri olmalıdır.²⁰⁶ Ancak ifade edilmelidir ki mevkufun aleyh olan kimseler vakıf malının kısıtlanmış rakabe mülkiyetine sahiptir. Mevkufun aleyh hem rakabe hem menfaat olarak sadece galle ve semere mülkiyetine malik olmaktadır.²⁰⁷ Bu bağlamda malın galle ve semeresi malın kendisi değildir.

2.5. Son Dönem Çalışmalara Göre Vakıf Mülkiyeti

Mezhepler arası ve mezhepler içi farklı görüşlerin olduğu vakıf malının mülkiyeti hususu klasik dönem kaynak kitapları dışında günümüzde de devam etmekte olan çalışmalarda değinilmiştir. Ancak zikredilen görüşlerden biri tamamıyla kabul görmüş bir hüviyete bürünmemiştir. Bunun yanında her görüşe değer verilmiş birbirinden ayrılmamıştır. Vakıf malının mülkiyeti noktasında yeni bir yaklaşım getirildi demek her ne kadar doğru olmasa da mezheplerin zikrettiği görüşlerden birine sıkı sıkıya bağlı kalındığı da söylenememektedir. Ancak yeni bir görüş olabilmeye en yakın tanım şöyledir: Vakıf, bir malı (esas itibarıyla, bir gayrimenkul mülkü), menfaati (kendisi ve/veya geliri) hayrî bir hizmetin görülmesine tahsis edilmek amacıyla ve bu hizmetin ebediyete kadar devamı niyetiyle, vakfeden kişinin mülkiyetinden ve özel mülkiyetten (alım - satıma konu olmaktan) çıkararak, hususi (nev'i şahsına münhasır) bir mülkiyet kategorisine

²⁰⁴ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi Fıhki'l-İmami Ahmed*, 2/254.

²⁰⁵ Abdulaziz Bin Muhammed es-Selman, *el-Es'iletü ve'l-Ecvibetü'l-Fıkhıyye*, 2008, 2/416; İbn Kudâme, *el-Kâfi fi Fıhki'l-İmami Ahmed*, 2/254.

²⁰⁶ es-Selman, *el-Es'iletü ve'l-Ecvibetü'l-Fıkhıyye*, 2/416; İbn Kudâme, *el-Kâfi fi Fıhki'l-İmami Ahmed*, 2/254.

²⁰⁷ İbn Kudâme, *el-Kâfi fi Fıhki'l-İmami Ahmed*, 2/254.

aktarma ve o kategoride tutma anlamına gelmektedir.²⁰⁸ Hususi bir mülkiyet teorisi geliştirme çabaları olarak görülse de daha öncesinden İmam Şâfiî'den nakille vakıf malının kendine has bir özelliğinin olduğu aktarılmıştır.²⁰⁹ Doğrudan mülkiyet bahsini hedef alan bu nakille aslında vakıf malının mülkiyeti hususunda kesinleşmiş, şüpheden uzak ve genel kabul görmüş bir mülkiyet tanımı oluşturulamamış demektir.

Hususi bir mülkiyet kategorisi görüşü ile İmam Şâfiîden aktarılan malın hukuki mahalde kendine özel kategorisinin olduğu ifade edilen görüş esasında aynı düşüncenin farklı kelimelerle ifade edilmiş biçiminden farkı yoktur. İmam Şâfiî bu mülkiyetin mahiyetine dair bilgi vermezken son dönem çalışmalarda bunu zikreden İ. Erol Kozak “özgün bir mülkiyet kategorisi” başlığı altında vakıf malının mülkiyetine dair görüşünü detaylandırmıştır. Ona göre vakıf malının mülkiyetinin Allah'a ait olması malın kamu mülkiyetine ait olduğunu göstermektedir. Ancak devlet malı da kamu malı sayıldığından vakıf malı devlet malından ayrılmak zorundadır. Çünkü devlet veya devletler vakıf malını dilediği gibi kullanmak isteyebilirler hatta satmaya kadar varan hukuki işlemlere konu yapabilirler. Bu bağlamda devlet yetkisi izin ve denetlemeden öteye geçmemelidir. Malın, kamu hizmetlerinin yürütülmesi ve kamuya adanması sebebiyle de özel mülkiyete konu olmamaktadır. İşte bu noktada özgün bir mülkiyet teklifi gündeme gelmektedir. Özel mülkiyet ile devlet mülkiyeti arasında yeni bir mülkiyet türü, sosyal mülkiyet adıyla yerleşmelidir. Bu sosyal mülkiyeti devletin bürokrasisine teslim etmeden devlet kontrollü olarak halkın da katılım sağladığı özel ve özerk bir yönetim şekli belirlenerek vakfın idame ettirilmesi gerekmektedir.²¹⁰

Mülkiyetler sahiplerine göre tasnif edildiğinde kamu mülkiyeti, toplumun tamamına ait ortak kullanım konusu olduğu için kişilerin başkalarına zarar vermeden kendisinden yararlanıldığı bir mülkiyet türüdür.²¹¹ Mülkiyetin Allah'a ait

²⁰⁸ İbrahim Erol Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Meselesi Olarak Vakıf* (Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Matbaası, 1994), 14.

²⁰⁹ Halit Çalış, *İslâm hukukunda özel mülkiyet ve sınırlamaları*. (Konya : Yediveren Kitap, 2004), 62.

²¹⁰ Kozak, *Bir Sosyal Siyaset Meselesi Olarak Vakıf*, 62-65.

²¹¹ Çalış, *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*, 64.

olması bu bağlamda bazı çalışmalarda kamu mülkiyeti olarak da değerlendirilmiştir.²¹² Ancak ileride de geleceği üzere kamu, bu malın müsadere olmaksızın sadece menfaatinden faydalanabilecektir.

Vakıflar bağımsız bir kurum olarak varlıklarını sürdürmüştür. Hatta siyasi idarenin müdahalesine yönelik tedbirler de alınmıştır. Örneğin Osmanlı dönemi Mısırında vakıf sorumlusu (mütevelli) tayin etmede kazaskerliğin önderliğinde fahiklere yapılan çağrı netice bulmuş, mütevelli tayin etme yetkisinin sultana bırakılmaksızın kâdıya verilmesi gerektiği hususunda birleşilmiştir. Neticede tayin yetkisinin kâdılara verilmesi fikhî bir ilke olarak vücut bulmuştur.²¹³ Ancak devletlerin vakıf mallarına dair itibarsızlaştırma ya da müsadere etme çabaları de görülmüştür.²¹⁴ Örneğin Cezâirde Fransızların İslâm dininde vakıfların bidat olduğu söylemeleri bundandır. Sömürge anlayışının bir yansıması olarak miras hukukunu koruma babında aile vakıflarını eleştiren oryantalistler daha sonrasında İslâm miras hukukuna el atarak reform adı altında çalışmalara öncülük ve danışmanlık etmişlerdir.²¹⁵

İslâm devleti olan Osmanlıda durum farklı idi. İlk defa 1826 yılında vakıflar bakanlığı kurularak vakıf gelirlerine el konuldu, vakıflara maaşlı memurlar atandı ve su kaynaklarının bulunduğu vakıfların da içeriğe dahil olması için su işleri idaresine de el konulmuştur.²¹⁶

Osmanlı bakiyesi Türkiye devletine gelindiğinde öncelikle hayrî vakıflar sosyal yardım kurumuna dönüştürülürken aile vakıfları da ilga edilmişti. Yine Osmanlı bakiyesi olan Suriye, Mısır ve Libyada aile vakıfları lağvedilmiş Cezâir’le beraber Mısırdaki da tarım arazileri millileştirilmiştir.²¹⁷

Çalışma kapsamında yeni bir mülkiyet görüşü olarak yukarıda verilen dışında bir yorum bulunamamıştır. Ancak mevcut kaviller arasında mülkiyetin

²¹² Akgündüz, *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*, 40-41.

²¹³ Sefa Atik, “Hanefî Fakih İbn Nüceym’in Risaleleri Üzerine”, *Diyanet İlmî Dergi* 57/1 (15 Mart 2021), 224-225.

²¹⁴ Wael b. Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş*, çev. Necmettin Kızılkaya (İstanbul: Pınar yayımları, 2018), 186.

²¹⁵ Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş*, 187.

²¹⁶ Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş*, 161-162.

²¹⁷ Hallaq, *İslâm Hukukuna Giriş*, 225-227.

Allah'a ait olduğu görüşünün mecaz olarak kullanıldığı buradaki maksadın ise gerçek manada vakıf malının kimsenin mülkiyetinde olmayan bir mal olarak kabul edildiği anlatılmak istenmiştir, şeklinde yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.²¹⁸

²¹⁸ Ali Himmet Berki, *Vakıflar* (İstanbul: Aydınlık Basımevi, 1946), 46.

SONUÇ

“Vakıf hukukunda mülkiyet sorunu” üzerine yapılan araştırmada ulaşılan sonuçlar şu şekilde belirtilebilir.

Vakıf kurumu kamu yararı namına faaliyet gösteren sivil ve resmi oluşumlar olarak İslâm medeniyetinde asırlardır varlığını sürdürme gelmiştir. Vakıf kurumunun gayesi insanların yararına faaliyetler yürütmesidir. Bu bağlamda fakirlerin giyim, gıda, sükna vb. ihtiyaçlarını gidermek vakıf kurumunun asıl gayesi içerisinde. Fakirler dışında varlıklı olsun olmasın tüm insanların yararlanabileceği vakıflar da mevcut olmuştur. Vakıf kurumu kendine özgü ilkeleriyle İslâm’a mâl edilmiş saf bir İslâm medeniyeti ürünüdür.

Vakıf kurumu faaliyetlerini mal mefhumu üzerinden sürdürmüştür. İslâm Fıkhiinde mal, maddi varlığı olan ve kendisinden menfaat temin edilen şey olarak bilinmektedir. Farklı tanımlar olmakla birlikte mal kavramıyla ifade edilen özellikler bu iki esasta birleşmektedir.

İslâm hukukunda mal bir kimsenin tasarruf yetkisi altında olan ve maddi değeri olan şey demek olur ki bu yetkiye mülkiyet denilmiştir. Mülkiyet tabiri kişiye mal üzerindeki tüm tasarruf yetkisini bağışlayan haktır. Öyle ki kişi malının semerelerinden, menfaatinden ve aynından yararlanma hakkına sahiptir. Dahası isterse malını itlaf edebilme hakkına da sahiptir. Mülkiyet olarak adlandırılan hak mefhumu kişiye mal üzerinde mutlak bir hükümlanlık yetkisi tanımlamaktadır.

Ancak bazı mallar menfaati itibariyle bir kişiye aitken aynı (rakabesi) itibariyle de bir başkasına ait olabilmektedir. Bu yönüyle menfaate ve rakabeye sahip olan kişiler sınırlı bir yetki ile hak sahibi olmaktadır. Burada rakabeye malik olmak menfaati kullanmak için yeterli olmamaktadır. Yine menfaat yetkisine sahip olan kişi malın rakabesi üzerindeki tasarruflara sahip olamamaktadır. İşte bunun gibi bir yetki türü daha vardır ki o da malın sadece intifâi’na yani sadece yararlanmaya yönelik hak çeşididir. Yararlanma hakkı ayrı bir kişide de olsa malın mülkiyeti bir şahısta mevcuttur. Mülkiyete dair bu özellikler İslâm mülkiyet teorisinin temel kabulleri arasında sayılmaktadır.

Vakıf mallarının mülkiyeti hususunda malın mülkiyet teorisine uygunluğu tam olarak netleştirilememiştir. Bu bağlamda mezhepler içi ve mezhepler arası farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Bu farklı görüşlerin sebebi tamamiyle vakıf mefhumunun özelliklerinden ileri gelmektedir. Vakıf kurumu vakfedilmiş mala bir takım yetki engeli koymuştur. Örneğin vakıf malının satılamaması, miras bırakılamaması ve vakfiyede belirtilenler dışında kendisinden faydalanılamaması gibi engeller başlıca engellerdendir.

Mülkiyet teorisi bağlamında bir malın alım-satım gibi hukuki işlemlere kapatılması veya malın maliksiz kalması düşünülmediğinden öncelikle Hanefî mezhebi imamı Ebû Hanîfe ve onu takip eden fakihler vakfedilen malın mülkiyetinin vâkıfta olması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Aynı görüşü malikî ulema da kabullenmiştir. Menfaatin tasadduk edilmesi yönüyle menfaatten feragat ödünç mal olarak kabul edilmiştir. Mülkiyet vâkıfta olsa dahi menfaatine ulaşma imkanı ebediyen yok olacaktır. Vakıf ilkelerine göre de vakfedilen mal satılma özelliğini yitirmektedir. Ancak mülkiyet teorisine göre menfaat mülkiyeti, rakabe mülkiyetini iptal edecek bir güçte değildir. Bu açıdan teknik olarak vakıf malına dair bir mülkiyet sorunu ortaya çıkmaktadır. Her ne kadar bu mülkiyet görüşü takdiri bir mülkiyet kabulü de olsa teorik bir açıklığa sebebiyet vermektedir.

Bazı Hanbelî ve Şâfiî ulemasının vakıf mülkiyetini vakıf lehtarlarına ait olduğunu kabul etmiştir. Şüphesiz bu kabul, Hanefî ve Malikî mezhebinde olduğu gibi malın alıma ve satıma kapatılması gayesiyle vücut bulmuştur. Ancak lehtarların mülkiyete sahip olması teknik olarak mal üzerinde tasarruf edebilme imkanını doğurmaktadır. Burada önemli olan husus tasarrufun gerçekleşebilme ihtimali değildir. Çalışmada önemli olan husus vakıf malının mülkiyet teorisine olan teknik ve sistematik uygunluğunun ne derecede olduğudur.

Bir diğer yaklaşım olarak Hanefî mezhebinin esah kavli olarak kabul edilen, Şâfiî ve Hanbelî ulemadan da destek bulan görüş vakıf malının mülkiyetinin Allah'a ait olduğu görüşüdür. Mülkiyetin Allah'a ait olmasıyla vakıf malının mülkiyetinin bir başkasına intikali hiçbir şekilde mümkün olamayacaktır. Çünkü mülkiyet artık Allah'a intikal etmiştir. Allah ise insanlara karşı hukuki işlemlerde faal (taraf) olmadığı için mülkiyet intikali artık son bulmuş kabul

edilmektedir. Mülkiyetin Allah'a ait olmasıyla malın, alım-satıma kapanacağı düşüncesi sağlam zemin bulmuşken akıllara yeni bir soru gelmektedir. Allah madem hukuki işlemlerde taraf değil o zaman vakıf malının mülkiyeti, başlangıç itibarıyla nasıl müşahhas kişiden Allah'a intikal edebildi? Klasik ve çağdaş çalışmalarda ne bu soru sorulmuş ne de cevap aranmıştır. Mülkiyetin Allah'a ait olduğu görüşü mecazî tabir olduğu için mülkiyet teorisine uygunluğu bu noktada değerlendirilmeye tabii tutulmamıştır denilebilmektedir.

Vakıf malı mülkiyetinin mahiyetini ortaya koyacak anahtar kavramlar mescid ve kabir mefhumlarıdır. İmam Muhammed mülkiyet tartışmasında karşı görüşe verdiği cevapla mülkiyet sorununun çözümünü de vermiştir. Mescitlerin ve kabirlerin mülkiyetinin kimseye geçmeyeceğini ifade ederek maliksiz bir mal (eşya) mefhumunu gündeme getirmiştir. Nitekim mescitlerin herhangi bir kimsenin mülkiyetinde olması sahih kabul edilmemektedir. Bu da mülkiyeti kaldırılmış nesne tabirini doğurmaktadır. Her ne kadar mali değeri olsa da mescitler mülkiyeti kaldırılmış bir eşya olarak görülmektedir. İmam Muhammed'in muhatabı olan taraf mülkiyetsiz bir mal mefhumu düşünmese de mescid ve kabir konusunda cevap verememektedir. Esasen mülkiyetin sahibini bulamadığı bazı hukuki durumlar mezhepler için bilinen bir husustur. Şart muhayyerliği halinde mülkiyetin askıda kalması (sahibini bulamaması) buna örnek teşkil etmektedir.

Netice itibarıyla vakıf malını mülkiyeti kaldırılmış bir eşya olarak kabul etmek en doğru yaklaşım olacaktır. Vakıf malı üzerindeki yetki türü de hakku'l-ihstias düzeyinde olarak sadece yararlanma hakkı olacaktır. Hayrî ve zürrî vakıflar için geçerli olan bu husus sadece yararlanma hakkı olarak milk düzeyinde değildir. Çünkü milk düzeyine çıkması için mülkiyet vasfının iade edilmesi gerekecekti. Ancak müstegallât vakıfta malın menfaati kiralandığı için zarureten takdiri bir mülkiyetin ifade edilmesi gerekecektir. Bu takdiri malik de İmam Muhammed ve Ebû Yusuf'un ifade ettiği gibi Allah'tır. Tüm bunlarla beraber İmam Şâfi'nin ifade ettiği gibi vakıf malı nevi şahsına münhasır bir maldır.

KAYNAKÇA

- Akgündüz, Ahmet. “İcâre-i Vâhide”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/388-389. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. “İcâreteyn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/389-391. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. “İrsâdî Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 22/448-450. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Akgündüz, Ahmet. *İslâm Hukukunda ve Osmanlı Tatbikatında Vakıf Müessesesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1988.
- Akgündüz, Ahmet. “İstibdâl”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/319-320. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ali Haydar Efendi, Hoca Eminzâde. *Dürerü’l-Hükkâm Şerhu Mecelleti’l-Ahkâm*. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Apaydın, H. Yunus. “Muhayyerlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/25-30. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Arı, Abdüsselam. “Vasiyet”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/552-555. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.
- Atik, Sefa. “Hanefî Fakih İbn Nüceym’in Risaleleri Üzerine”. *Diyanet İlmî Dergi* 57/1 (15 Mart 2021), 205-240. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/did/issue/60830/789408>
- Aybakan, Bilal. “İvaz”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/488. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Aydın, Mehmet Akif. *Türk Hukuk Tarihi*. İstanbul: Beta Yayıncılık, 14. Basım, 2017.
- Aynî, Ebû Muhammed (Ebü’s-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-*el-Binâye Şerhu’l-Hidâye*. Beyrut: Dâru Kütübî’l-İlmiyye, 1. Basım, 2000.
- Bakkal, Ali. “Maraz-ı Mevt”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 28/39-41. Ankara: TDV Yayınları, 2003.
- Bardakoğlu, Ali. “Hak (Fıkıh)”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 15/139-151. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Bardakoğlu, Ali. “İcâre”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/379-388. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Bedir, Murtaza. *Buhara Hukuk Okulu Vakıf Hukuku Bağlamında X-XIII. Yüzyıl Orta Asya Hanefî Hukuku Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: TDV İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Berki, Ali Himmet. *Açıklamalı Mecelle (Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye)*. İstanbul: Hikmet yayınları, 3. Basım, 1982.
- Berki, Ali Himmet. *Vakfa Dair Yazılan Eserlerle Vakfiye ve Benzeri Vesikalarda Geçen İstilah ve Tâbirler*. Ankara: Vakıflar Genel Müdürlüğü Neşriyatı, 1. Basım, 1966.

Berki, Ali Himmet. *Vakıflar*. İstanbul: Aydınlık Basımevi, 2. Basım, 1946.

Beyaztaş, Murat. *İslâm hukukunda vakıfların tağyiri ve istibdali*. Konya : Necmettin Erbakan Üniversitesi, 2016.

<http://ktp.isam.org.tr/ktp/recordview.php?idno=347997&ele=%3D&wYazarlar=murat+beyazta%C5%9F>

el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin Bin Ali. *es-Sünenü'l-Kübrâ*. thk. Muhammed Abdulkadir Atâ. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 3. Basım, 2003.

Bilmen, Ömer Nasuhi. *Hukukî İslâmiyye ve İstilahatı Fıkhiyye Kamusu*. İstanbul: Bilmen Yayınevi, 1. Basım, 1980.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. *Sahîhu'l-Buhârî*. thk. Mustafa Dîb el-Bağâ. Dımeşk: Dâru İbni Kesîr, 1. Basım, 1993.

Buhûtî, Mansûr b. Yûnus b. Salâhiddîn. *Keşşâfî'l-kınâ 'an Metni'l-İknâ'*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1983.

el-Cevherî, İsmâîl b. Hammâd. *es-Sihah Tâcu'l-Lüğa ve Sihâhu'l-Arabiyye*. thk. Ahmed Abdulğafur Attar. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 4. Basım, 1990.

Cin, Halil. "Arazi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3/342-346. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

el-Cündî, Halil Bin İshak Bin Mûsa Ziyauddin el-Cündî el-Mâlikî el-Mısrî. *et-Tavdîh fi Şerhi'l-Muhtasari'l-Fer'î li İbni'l-Hâcib*. thk. Ahmed Bin Abdulkerim Necib. Kahire: Merkezü Nüceybuviyye li'l-Mahtûtât ve hidmeti't-Türâs, 1. Basım, 2008.

Çalış, Halit. *İslâm hukukunda özel mülkiyet ve sınırlamaları*. Konya : Yediveren Kitap, 2004.

<http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=78897&tarama=halit+%C3%A7al%C4%B1%C5%9F>

Çalış, Halit. *İslâm Hukukunda Özel Mülkiyete Getirilen Sınırlamalar*. Konya: Selçuk Üniversitesi, 2001.

Demirtaş, H. Necâti. *Açıklamalı Osmanlı Fetvaları IV Fetâvâ-yı Ebüssu'ûd Fâtih Nüshası*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 1. Basım, 2020.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. *el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'ağd fi Şerî'ati'l-İslâmiyye*. Kahire: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 1996.

İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî. *Lisânü'l-Arab*. haz. Emin Muhammed Abdülvehhab, Muhammed es-Sâdık el-Ubeydi. 15 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, 2. Basım, 1997.

Erdoğan, Mehmet. *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Ensar, 5. Basım, 2015.

el-Gazzâlî, Hüccetü'l-İslâm Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Gazzâlî et-Tûsî. *el-Vasît fi'l-Mezheb*. thk. Ahmed Mahmud İbrahim. Kahire: Dâru's-Salam li't-Tibâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Terceme, 1. Basım, 1997.

Günay, Hacı Mehmet. "Süknâ". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 38/48-50. İstanbul: TDV Yayınları, 2010.

Günay, Hacı Mehmet. “Vakıf”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 42/475-479. İstanbul: TDV Yayınları, 2012.

Hacak, Hasan. *İslâm hukukunun klasik kaynaklarında hak kavramının analizi*. ; İstanbul : Marmara Üniversitesi, Thesis, 2000. (TDV İslâm Araştırmaları Merkezi). <http://ktp2.isam.org.tr/detayzt.php?navdil=tr&idno=194431&tarama=hasan+hacak>

Hacak, Hasan. “Mal”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/461-465. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Hacak, Hasan. “Menfaat”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/131-134. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Hacak, Hasan. “Menkul”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29/145-146. Ankara: TDV Yayınları, 2004.

Hacak, Hasan. “Milk”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/62-64. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.

el-Haccâvî, Ebü'n-Necâ Şerefüddîn Mûsâ b. Ahmed b. Mûsâ. *el-İknâ' fi Fıkhi'l-İmam Ahmed Bin Hanbel*. thk. Abdullatif Muhammed Mûsa es-Subkî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.

el-Hafîf, Ali. *İslâm Hukukuna Göre Hukukî İşlemler ve Hükümleri (Eşya ve Borçlar Hukuku)*. çev. Rahmi Yaran. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 4. Basım, 2018.

el-Halebî, İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm. *Mülteka'l-Ebhur*. Dimeşk: Dâru'l-Beyrûtî, 3. Basım, 2005.

Hallaq, Wael b. *İslâm Hukukuna Giriş*. çev. Necmettin Kızılkaya. İstanbul: Pınar yayınları, 2. Basım, 2018.

Havvâ, Saîd. *el-Esâs fi's-sünne ve fıkhihâ*. Kahire: Dâru's-Selam li't-Tibâ ve'n-Neşr ve't-Tevzî' ve't-Terceme, 1. Basım, 1994.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî. *Reddü'l-Muhtâr Ale'd-Dürri'l-Muhtâr*. thk. Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd, Şeyh Ali muhammed Muavviz. Beyrut: Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Kudâme el-Cemmâîlî el-Makdisî. *el-Kâfi fi Fıhki'l-İmami Ahmed*. thk. Muhammed Fâris - Mesud Abdulhamid su'denî. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

İbn Receb, Ebü'l-Ferec Zeynüddîn Abdurrahmân b. Ahmed b. Abdirrahman Receb el-Bağdâdî ed-Dımaşkî. *el-Kavâidü'l-Fıkhıyye*. ed. Muhammed Ali el-Bennâ. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2008.

İbn Rüşş, Ebü'l-Velîd Muhammed b. Ahmed b. Ahmed el-Kurtubî. *el-Mukaddimâtü'l-mümehhidât*. thk. Said Ahmed A'rabî. Beyrut: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1. Basım, 1988.

İbnü'l-Hümmam, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî. *Şerhu Fethi'l-Kadîr*. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 2003.

Kâdî İyâz, Ebü'l-Fazl İyâz b. Mûsâ b. İyâz el-Yahsubî. *et-Tenbihâtü'l Müstenbita alâ Kütübi'l Müdevvene*. Beyrut: Daru İbn Hazm, 1. Basım, 2011.

Kahveci, Nuri. “İslâm Hukuku Açısından Menfaatlerin Tazmini”. *Kahramanmaraş Sütçü*

İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi IV/8 (2006), 41-63.

Karaman, Hayreddin. "Ayn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 4/257-258. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.

Kozak, İbrahim Erol. *Bir Sosyal Siyaset Meselesi Olarak Vakıf*. Adapazarı: Sakarya Üniversitesi Matbaası, 1994.

el-Kudûrî, Ahmed b. Muhammed b. Ca'fer el-Bağdâdî. *et-Tecrîd Mevsûatü'l-Kavâidu'l-Fıkhiyyeti'l-Mukârene*. thk. Merkezü'd-Dirâsêti'l-Fıkhiyyeti ve'l-İktisâdiyyeti. Kahire: Dâru's-Selâm, 2. Basım, 2006.

el-Mâverîdî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Habîb el-Basrî. *el-Hâvi'l-Kebîr fî Fıkhi Mezhebi'l-İmâmi's-Şâfî ve Hüve Şerhu Muhtasarı'l-Müzenî*. thk. Şeyh Ali Muhammed Muavviz, Şeyh Âdil Ahmed Abdulmevcûd. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1999.

el-Mergînânî, Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî. *el-Hidâye*. ed. Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî Leknevî. karaçi: İdâratü'l-Kur'ân ve'l-Ulûmi'l-İslâmiyye, 1997.

el-Mevsîlî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd. *el-İhtiyâr li Ta'lîli'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru Kütübi'l-İlmiyye, 1937.

Mevvâk, Ebü Abdillâh Muhammed b. Yûsuf b. Ebi'l-Kâsım el-Mevvâk el-Abderî el-Girnâfî. *et-Tâc ve'l-İklîl li Şerhi Muhtasarı halîl*. Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1. Basım, 1994.

Molla Hüsrev. *Dürrü'l-Hükkâm Fî Şerhi Gururu'l-Ahkâm*. İstanbul: Fazilet Neşriyat, 2015.

Molla Hüsrev. *Kaynaklarıyla Büyük İslâm Fıkhi*. çev. Arif Erkan. thk. Ahmed Davudoğlu. İstanbul: Eser Neşriyat, 1979.

Nevevî, Ebü Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. *Ravzatü't-tâlibîn ve 'umdetü'l-müttaķîn*. Beyrut: el-Mektebü'l İslâmî, 3. Basım, 1991.

Oğuzman, Kemal vd. *Eşya Hukuku*. İstanbul: Filiz Kitabevi, 15. Basım, 2012.

Ömer Hilmi Efendi. *Ahkâmu'l-Evkâf*. İstanbul: Matbây-ı Âmir, 1307.

Özdemir, Recep. "İslâm Hukukunda Şart Muhayyerliği". *İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/1 (03 Şubat 2017), 139-172.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ifd/issue/28832/538895>

Öztürk, Nazif. "Mukâtaalı Vakıf". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 31/132-134. Ankara: TDV Yayınları, 2020.

Pakat, Nurullah. "Hanefî Mezhebinde Şâyi' Malın Vakfı ve Konu Üzerindeki Tartışmalar". *Universal Journal of Theology (Dergi)* V/2 (2020), 197-215.

<http://ktp2.isam.org.tr/detayilhmkltz.php?navdil=tr&midno=153056250&tarama=nurullah+pakat>

er-Ruaynî, Şemsüddîn Ebü Abdullah Muhammed Bin Muhammed Bin Abdurrahman el-Hattab. *Mevâhibü'l-Celîl fî Şerhi Muhtasarı Halîl*. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 3. Basım, 1992.

Sabri, Erturhan. *Temel Fıkıh Bilgileri*. İstanbul: hikmetevi Yayınları, 2. Basım, 2018.

Selman, Abdulaziz Bin Muhammed es-. *el-Es'iletü ve'l-Ecvibetü'l-Fıkhiyye*, 2008.

- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed. *Usûlü's-Serahsi*. thk. Refik 'Acemî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1. Basım, 1997.
- es-Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-. *Mebûsât*. ed. Mustafa Cevat Akşit. 31 Cilt. İstanbul: Gümüşev Yayıncılık, 1. Basım, 2008.
- eş-Şeybânî, Muhammed b. el-Hasen. *el-Asl*. thk. Muhammed Boynukalın. Beyrut: Dâru İbni Hazm, 1. Basım, 2012.
- et-Tağlibî, Abdulkâdir Bin Ömer Bin Abdulkâdir İbn Ömer Bin Ebî Tağlib Bin Selim eş-Şeybânî. *Neylü'l-Mârib bi Şerhi Delîlü't-Tâlib*. thk. Muhammed Süleyman Abdullah el-Eşkar. Kuveyt: Mektebetü'l-Fellah, 1. Basım, 1983.
- Trablusî, İbrahim bin Musa bin Ebî Bekr ibn'îş-Şeyh Ali. *Kitâbü'l-İs'af fi Ahkâmi'l-Evkâf*. 1 Cilt. Mısır: Matbaatu Hindiyye, 2. Basım, 1902.
- ez-Zerkâ, Mustafâ b. Ahmed b. Muhammed. *el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-âmmeh fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1999.
- ez-Zerkâ, Mustafa b. Ahmed b. Muhammed. *el-Medhal ilâ Nazariyyeti'l-âmmeh fi'l-Fıkhî'l-İslâmî*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1. Basım, 1999.
- ez-Zuhaylî, Vehbe. *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletühu*. Dımeşk: Dâru'l-fıkr, 4. Basım, 2014.